

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının
3-cü Maddəsi üzrə
Təlimat

İşgəncənin qadağan edilməsi

28 fevral 2023-cü il tarixində yenilənib.

Bu Təlimat Katiblik tərəfindən hazırlanıb və Məhkəmə üçün məcburi qüvvəyə malik deyil.

Bu Təlimatın hamısını və ya bir hissəsini çap və ya elektron nəşr şəklində tərcümə etmək və/ və ya çoxaltmaq istəyən nəşirlər və ya təşkilatlar əlaqə formasını doldurmağa dəvət olunur : [tərcüməni çoxaltmaq və ya yenidən nəşr etməklə bağlı müraciət üçün icazə proseduru haqqında məlumat](#)

Əgər siz hazırda məhkəmə təcrübəsi ilə bağlı təlimatlardan hansılarının tərcümə edilməkdə olduğunu bilmək istəyirsinizsə, zəhmət olmasa [Pending translations](#) ("Hazırlanmaqda olan tərcümələr") bölməsinə baxın.

Bu Təlimat ilkin olaraq ingilis dilində tərtib edilib. Ən son 28 fevral 2023-cü ildə olmaqla o, müntəzəm olaraq yenilənir. O, redaksiya tərəfindən nəzərdən keçirilə bilər.

Sənədi <https://ks.echr.coe.int> saytından yükləmək olar. Nəşr yenilənmələri üçün Məhkəmənin <https://twitter.com/echrpublication> ünvanındakı X hesabını izləyin.

Bu tərcümə Avropa Şurası və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi ilə razılaşdırılaraq dərc olunub və tərcüməyə görə Sosial Hüquqlar Mərkəzi məsuliyyət daşıyır.

© Avropa Şurası/Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 2023

Mündəricat

Oxucuların nəzərinə	5
I. Ümumi mülahizələr	6
A. 3-cü maddənin şərhı	6
B. 3-cü maddənin dövlətin üzərinə qoyduğu öhdəliklər	6
C. 3-cü maddənin əhatə dairəsi	6
D. Qadağan edilmiş rəftar və ya cəza növləri.....	7
1. İşgəncə	7
2. Qeyri-insani rəftar və ya cəza	8
3. Ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza.....	9
E. Konvensiyanın 2-ci və 8-ci maddələri ilə əlaqə	11
II. Dövlət agentləri tərəfindən tətbiq edilən və ya asanlaşdırılan işgəncələrin, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qadağan edilməsi	12
A. İlkin qeydlər.....	12
B. Sübutların qiymətləndirilməsi.....	12
1. Sübut standartı	13
2. Sübutetmə yükü.....	13
C. Dövlət agentləri tərəfindən güc tətbiqi.....	13
1. Ümumi mülahizələr.....	13
2. Xüsusi alətlərdən və ya qətimkan tədbirlərindən istifadə	14
D. Soyunma və ya intim bədən axtarışı	15
E. Hərbi xidmət.....	15
F. Saxlanma şəraiti	16
G. Saxlanma zamanı tibbi müalicə.....	16
H. Qurbanın yaxınlarının iztirabları.....	17
1. İlkin qeydlər	17
2. İtkin düşənlərin qohumları.....	17
3. Təsdiqlənmiş ölümlər.....	18
4. Meyitlə rəftar	18
5. Digər	18
I. Məhkumluq və hökm	19
1. Cinayət məsuliyyətinin yaşı.....	19
2. Kobudcasına qeyri-mütənasib hökmlər	19
3. Ölüm cəzası	20
4. Ömürlük həbs.....	20
J. Ekstradisiya və çıxarılma	21
K. Məcburi tibbi müdaxilələr	22
a. Ümumi prinsiplər	22
b. Məcburi qidalandırma	22
c. Məcburi psixiatrik müalicə	22
d. Məcburi sterilizasiya	23
e. İnsan bədənindən narkotik maddələrin və digər sübutların çıxarılması	24

III. Qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən həyata keçirilən işgəncə, qeyri- insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftardan və ya cəzadan müdafiə	25
A. Dövlətin pozitiv öhdəliklərinin əhatə dairəsi	25
B. Dövlətin pozitiv öhdəliklərinin xarakteri	26
1. Müvafiq qanunvericilik və tənzimləyici baza yaratmaq öhdəliyi	26
2. Preventiv əməliyyat tədbirləri görmək vəzifəsi	26
C. Bəzi illüstrasiyalar.....	27
IV. İşgəncə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza iddialarını araşdırmaq vəzifəsi	28
A. Prosesual öhdəliklərin əhatə dairəsi	28
B. Araşdırmanın məqsədi	28
C. Yoxlamanın xarakteri və dərəcəsi	28
D. İstintaq standartları	29
1. İlkin qeydlər.....	29
2. Müstəqillik.....	29
3. Adekvatlıq	31
4. Cəldlik və ağılabatan operativlik	32
5. İctimai nəzarət və qurbanın iştirakı.....	33
E. Cinayət təqibi, sanksiya və kompensasiya ilə bağlı məsələlər	33
F. Nifrət cinayətlərinin araşdırılması	34
G. Transsərhəd kontekstlərdə prosesual öhdəliklər	35
H. Prosesual öhdəliklərin canlanması	35
İstinad edilən işlərin siyahısı.....	36

Oxucuların nəzərinə

Bu Təlimat praktik hüquqşünasları Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (bundan sonra "Məhkəmə", "Avropa Məhkəməsi" və ya "Strasburq Məhkəməsi" adlandırılacaq) tərəfindən qəbul edilmiş fundamental qərar və qəraradlar barəsində məlumatlandırmaq üçün Strasburq Məhkəməsi tərəfindən dərc olunan məhkəmə təcrübəsinə dair təlimatlar silsiləsinin tərkib hissəsidir. Konkret olaraq bu Təlimatda Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının (bundan sonra "Konvensiya" və ya "Avropa Konvensiyası" adlandırılacaq) 3-cü maddəsinə dair məhkəmə təcrübəsinin təhlili və qısa icmalı verilir. Oxucular bu sahəyə aid əsas prinsipləri və müvafiq presedentləri burada tapa biləcəklər.

İstinad edilən məhkəmə presedentləri aparıcı, mühüm və (və ya) ən son qərar və qəraradlar arasından seçilib.*

Məhkəmənin qərarları təkcə Məhkəmənin icraatına verilmiş işlərin həll olunmasına xidmət etmir, həm də ümumən Konvensiyanın müəyyən etdiyi normaların izah edilməsinə, icrasının təmin edilməsinə və inkişaf etdirilməsinə xidmət edir və bununla da dövlətlərin bu müqavilənin iştirakçısı qismində götürdükləri öhdəliklərə riayət etmələrinə yardımçı olur (*İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1978-ci il, § 154 ; və *Jerovičs Latviyaya qarşı* [BP], 2016, § 109).

Beləliklə, Konvensiyanın bərqərar etdiyi sistemin missiyası ümumi maraqlar naminə dövlət siyasəti məsələlərini müəyyənləşdirməkdən və bu yolla Konvensiyanın iştirakçısı olan bütün dövlətlərdə insan hüquqlarının müdafiəsi standartlarını daha yüksək səviyyəyə qaldırmaqdan və insan hüquqlarına dair məhkəmə praktikasını genişləndirməkdən ibarətdir (*Konstantin Markin Rusiyaya qarşı* [BP], 2012, § 89. Həqiqətən də Məhkəmə insan hüquqları sahəsində "Avropa ictimai qaydasının konstitusion sənədi" qismində Konvensiyanın rolunu xüsusi olaraq vurğulayıb (*Bosfor Hava Yolları Turizm və Ticarət Anonim Şirkəti İrlandiyaya qarşı* [BP], 2005, § 156, və daha yaxınlarda, *N.D. və N.T. İspaniyaya qarşı*, [BP], 2020, § 110).

Bu yaxınlarda Konvensiyanın 15 sayılı Protokolunda subsidiarlıq prinsipi Konvensiyanın Preambulasına daxil edilmişdir. Bu prinsip insan hüquqlarının müdafiəsi üçün "İştirakçı Dövlətləri və Məhkəməni birgə məsuliyyətə cəlb edir" və milli hüquqi orqanları və məhkəmələr Konvensiyada və onun Protokollarında təsbit edilmiş hüquq və azadlıqları tam şəkildə həyata keçirəcək şəkildə yerli qanunvericiliyi şərh etməli və tətbiq etməlidirlər (*Grzęda Polşaya qarşı* [BP], § 324).

Bu Təlimatda Konvensiyanın hər bir qeyd olunan maddəsi və onun Əlavə Protokolları üçün açar sözlərə istinadlar var. Hər bir işdə baxılan hüquqi məsələlər birbaşa Konvensiyanın və onun Protokollarının mətnindən (əksər hallarda) götürülmüş terminlərin toplusundan seçilmiş *Açar Sözlər Siyahısında* ümumiləşdirilmişdir

Məhkəmənin məhkəmə təcrübəsinin *HUDOC məlumat bazası* axtarışları açar sözlə aparmağa imkan yaradır. Bu açar sözlərlə axtarış oxşar hüquqi məzmunu malik bir qrup sənədi tapmağa kömək edir (hər bir iş üzrə Məhkəmənin əsaslandırma və nəticələri açar sözlər vasitəsilə ümumiləşdirilir). Fərdi iş üçün açar sözlər HUDOC İş Təfərrüatlarını işarələməklə tapıla bilər. HUDOC-da mövcud olan məlumat bazası və açar sözlər haqqında əlavə məlumat üçün *HUDOC istifadəçi təlimatına* baxın.

* Təlimatın elektron variantında istinad edilən məhkəmə işlərinə hiperlinklər Məhkəmə tərəfindən çıxarılmış qərar və ya qəraradın və Avropa İnsan Hüquqları Komissiyasının (bundan sonra "Komissiya") qərar və ya hesabatlarının ingilis və ya fransız dilindəki (məhkəmənin iki rəsmi dili) orijinal mətnlərinə aiddir. Əksi göstərilmədiyi təqdirdə bütün istinadlar Məhkəmənin Palatasının işin mahiyyəti üzrə qəbul etdiyi qərara aid hesab edilməlidir. "(Qrd.)" abreviaturası istinadın Məhkəmənin qəraradı olmasını və "[BP]" işə Böyük Palata tərəfindən baxıldığını bildirir. Bu yenilənmə dərc edildikdə yekun olmayan Palata qərarları ulduz (*) ilə işarələnir.

I. Ümumi mülahizələr

A. 3-cü maddənin şərhı

1. Məhkəmə 3-cü maddənin təfsirində rəhbər tutmalıdır ki, insanların müdafiəsi aləti kimi Konvensiyanın obyektı və məqsədi oradakı təminatların konkret və effektiv olması istiqamətində müddəaların şərhini və tətbiqini tələb edir. Təminat verilən hüquq və azadlıqların istənilən təfsiri demokratik cəmiyyətin ideya və dəyərlərini qorumaq və təşviq etmək məqsədi daşıyan alət kimi Konvensiyanın ümumi ruhuna uyğun olmalıdır (*Soering Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1989, § 87).

2. Konvensiyanın 3-cü maddəsi demokratik cəmiyyətlərin fundamental dəyərlərindən birini təsbit edir. Həqiqətən də, işgəncənin, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qadağan edilməsi insan ləyaqətinə hörmətlə sıx bağlı olan sivilizasiyanın dəyəridir (*Bouyid Belçikaya qarşı* [BP], 2015, § 81). Sözügedən qadağa mütləq xarakter daşıyır, 15-ci maddənin 2-ci bəndinə əsasən, müvafiq şəxsin davranışından asılı olmayaraq hətta millətin həyatına təhlükə yaradan fəvqəladə vəziyyət və ya terrorizm və mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə və ya miqrantların və sığınacaq axtaran şəxslərin axını kimi ən çətin şəraitlərdə belə ondan kənara çıxmağa yol verilmir (*A. və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2009, § 126; *Mokanu və başqaları Rumıniyaya qarşı* [BP], 2014, § 315; *El-Masri keçmiş Yuqoslaviya Makedoniya Respublikasına qarşı* [BP], 2012, § 195 və *Z.A. və başqaları Rusiyaya qarşı* [BP], 2009, §§ 187-188) və ya onun törətdiyi iddia edilən cinayətin xarakteri (*Ramirez Sançes Fransaya qarşı* [BP], 2006, § 116 və *Qafgen Almaniya qarşı* [BP], 2010, § 87).

B. 3-cü maddənin dövlətin üzərinə qoyduğu öhdəliklər

3. 3-cü maddə əsasən qadağan olunmuş rəftar formalarının dövlət agentləri və ya dövlət orqanları tərəfindən qəsdən törədildiyi hallarda tətbiq edilir. Bu, ümumi mənada, dövlətlərin öz yurisdiksiyasında olan şəxslərə ciddi zərər vurmaqdan çəkinməsi üçün neqativ öhdəliyin qoyulması kimi təsvir edilə bilər (*Hristozov və başqaları Bolqarıstana qarşı*, 2012, § 111).

4. Bununla belə, Məhkəmə hesab edib ki, dövlətlərin Konvensiyanın 3-cü maddəsi çərçivəsində aşağıdakı pozitiv öhdəlikləri var: birincisi, müdafiə üçün qanunvericilik və tənzimləyici bazanın yaradılması öhdəliyi, ikincisi, dəqiq müəyyən edilmiş hallarda konkret şəxsləri bu maddəyə zidd olan rəftar riskindən qorumaq üçün əməliyyat tədbirlər görmək öhdəliyi və üçüncüsü, belə rəftarın edilməsinə dair mübahisəli iddialar üzrə effektiv araşdırma aparmaq öhdəliyi. Ümumi olaraq, bu pozitiv öhdəliklərin ilk ikisi “maddi”, üçüncüsü isə Dövlətin üzərinə düşən “prosessual” öhdəlik kimi təsnif edilir (*X və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2021, § 178).

C. 3-cü maddənin əhatə dairəsi

5. Konvensiyanın 3-cü maddəsində göstərilən qadağa bütün pis rəftar hallarını əhatə etmir (*Savran Danimarkaya qarşı* [BP], 2021, § 122). Məhkəmənin məhkəmə təcrübəsinə görə pis rəftar 3-cü maddənin əhatə dairəsinə düşmək üçün minimum şiddət həddinə çatmalıdır. Bu həddin qiymətləndirilməsi nisbidir və bu, rəftarın müddəti, onun fiziki və ya psixi təsiri, bəzi hallarda qurbanın cinsi, yaşı və ya sağlamlıq vəziyyəti kimi işin bütün xüsusiyyətlərindən asılıdır (*Muršić Xorvatiyaya qarşı* [BP], 2016, § 97).

6. Minimum şiddət həddinə çatıb-çatmamağı müəyyən edərkən Məhkəmə digər amilləri, xüsusən də aşağıdakıları nəzərə ala bilər: a) rəftarın məqsədi və onun arxasında dayanan niyyət və ya motiv (lakin qurbanı alçaltmaq və ya təhqir etmək niyyətinin olmaması Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusunun aşkar edilməsini birmənalı olaraq istisna etmir); b) pis rəftarın tətbiq olunduğu kontekst, məsələn artan gərginlik və emosionallıq şəraiti və c) qurbanın həssas vəziyyətdə olub-olmaması (*Xlaifiya və başqaları İtaliyaya qarşı* [BP], 2016, § 160).

7. Məhkəmə şəxsin, xüsusilə də fərdi şəxslər tərəfindən minimum şiddət səviyyəsinə çatan pis rəftara məruz qalıb-qalmadığını qiymətləndirərkən, əhəmiyyətli təsiri ola biləcək hər bir amili nəzərə alır. Bütün bu amillər qurbanın məruz qaldığı rəftarın qəsdən törədilmiş əməlin nəticəsi olduğunu güman etməyə imkan verir. Bu səbəbdən təsadüf və ya ehtiyatsızlıqdan törədilmiş bədbəxt hadisə nəticəsində şəxsə yaranan bədən xəsarəti və fiziki və ya psixi iztirablar, 3-cü maddə kontekstində şəxsin “məruz qaldığı” “rəftar”ın nəticəsi hesab edilə bilməz (*Nicolae Virgiliu Tănase Rumıniyaya qarşı* [BP], 2019, §§ 121 və 123).

8. Bununla belə, şəxs azadlıqdan məhrum edildikdə və ya ümumi olaraq, hüquq-mühafizə orqanı əməkdaşları ilə üzləşdikdə, hüquq-mühafizə orqanı əməkdaşlarının həmin şəxsə qarşı insan ləyaqətini alçaldan istənilən hərəkəti Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusunu təşkil edir (*Bouyid Belçikaya qarşı* [BP], 2015, §§ 100-101).

D. Qadağan edilmiş rəftar və ya cəza növləri

1. İşgəncə

9. İşgəncə qadağası beynəlxalq hüquqda *jus cogens (imperativ norma)* statusu əldə etmişdir (*Mahiyyət etibarlı ilə işgəncə aktı təşkil edən cinayətlə bağlı cinayət təqibi, məhkumluq və cəzalandırma üçün iddia müddətinin tətbiqi ilə bağlı məsləhət rəyi* [BP], §§ 61-62, 2022). Pis rəftarın konkret formasının işgəncə kimi təsnif edilib-edilməməsi barədə qərar qəbul edərkən Məhkəmə 3-cü maddədə əks olunan, həmin anlayışla qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar arasındakı fərq nəzərə alınmalıdır. Konvensiya bu fərq vasitəsilə çox ağır və qəddar iztirablara səbəb olan qəsdən törədilmiş qeyri-insani rəftarı xüsusilə vurğulamaq niyyətində idi; eyni təsnifat Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərinə qarşı Konvensiyası”nın 1-ci maddəsində də öz əksini tapıb (*İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1978, § 167, *Selmouni Fransaya qarşı* [BP], 1999-cu il, § 96 və *İlaşcu və başqaları Moldova və Rusiyaya qarşı* [BP], 2004, § 426).

10. Rəftarın şiddətindən əlavə, işgəncə anlayışı “İşgəncələrə və digər qəddar, qeyri-insani yaxud ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növlərinə qarşı Konvensiya”da qəbul edildiyi kimi qəsd elementini də nəzərdə tutur. Bu da, *inter alia*, məlumat və ya etiraf əldə etmək, cəzalandırmaq və ya qorxutmaq məqsədi ilə qəsdən şiddətli ağrı və ya əzab verməyi ehtiva edir (*Selmouni Fransaya qarşı* [BP], 1999, § 97; *Salman Türkiyəyə qarşı* [BP], 2000, § 114; *Al Nashiri Polşaya qarşı*, 2014, § 508 və *Petrosyan Azərbaycanaya qarşı*, 2021, § 68).

11. Nəzərə alsaq ki, Konvensiya müasir dövrün şəraiti nəzərə alınmaqla şərh edilməli olan canlı alətdir, əvvəllər “işgəncə” yerinə “qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar” kimi təsnif edilmiş bəzi əməllər gələcəkdə başqa cür təsnif edilə bilər. Məhkəmə hesab edir ki, insan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində getdikcə yüksələn standartlar müvafiq olaraq, demokratik cəmiyyətlərin fundamental dəyərlərinin pozulmasının qiymətləndirməsində, labüd olaraq, daha böyük qətiyyət tələb edir (*Selmouni Fransaya qarşı* [BP], 1999, § 101).

12. Bununla əlaqədar, Məhkəmə vurğulayıb ki, işgəncə qadağası beynəlxalq hüquqda *jus cogens (imperativ norma)* statusu əldə etmişdir.

13. Beləliklə, Məhkəmə aşağıdakı hallarda rəftarın “işgəncə” olduğu qənaətinə gəlib:

- ərizəçi polis nəzarətində olarkən dövlət agentləri onu etiraf almaq üçün tamamilə soyunduraraq, qolları arxada bağlanmış vəziyyətdə havada asılı saxlayıb (“Fələstin asqısı”) (*Aksoy Türkiyəyə qarşı*, 1996, § 64);
- ərizəçi həbsdə olarkən zorlanıb və bir sıra digər fiziki və psixoloji pis rəftara məruz qalıb (*Aydın Türkiyəyə qarşı*, 1997, §§ 83-87, həmçinin bax *Maslova və Nalbandov Rusiyaya qarşı*, 2008, § 108, burada ərizəçi dəfələrlə zorlanıb, habelə dindirmə zamanı bir sıra fiziki zorakılıq

aktlarına məruz qalıb, [Zontul Yunanıstana qarşı](#), 2012, § 92, burada qeyri-qanuni immiqrant ona nəzarət etməkdən məsul olan sahil mühafizəçisi tərəfindən zorlanıb);

- ərizəçilər həbsdə olarkən etiraf almaq üçün bir neçə gün yuxudan məhrum edilib, “Fələstin asqısı” və “falakka”ya məruz qalıblar, üstlərinə su püskürdülüb və döyüblər ([Batı və başqaları Türkiyəyə qarşı](#), 2004, § 110 və §§ 122-124);
- aclıq edən ərizəçi tibbi zərurət olmadan əl qandallarından istifadə edilərək “ağız genəldən” və qida borusuna daxil edilmiş xüsusi rezin boru vasitəsilə, müqavimət göstərdiyi halda güc tətbiq etməklə zorla qidalandırılıb ([Nevmerjitski Ukraynaya qarşı](#), 2005, § 98);
- ərizəçi məlumat əldə etmək və ya cəzalandırılmaq, yaxud da qorxudulmaq üçün zəmində saxlandığı müddətdə “fövqəladə verilmə” (ingiliscə bax: ‘extraordinary rendering’ - “şəxslərin normal hüquqi sistemdən kənar saxlanması və dindirilməsi məqsədilə bir yurisdiksiyadan və ya dövlətdən işgəncə və ya qəddar, qeyri-insani, yaxud ləyaqəti alçaldan rəftarın törədilməsinə dair real təhlükə olan digər ölkə və ya yurisdiksiyaya məhkəmədən kənar qaydada köçürülməsi”) çərçivəsində hər hansı tibbi göstəriş olmadan əlləri qandallanmaq, başına torba keçirilmək, zorla soyundurulmaq, məcburi süpozitor qəbul etdirilmək kimi kompleks və əvvəlcədən düşünülmüş tədbirlərə məruz qalıb ([El-Masri keçmiş Yuqoslaviya Makedoniya Respublikasına qarşı](#), [BP], 2012, § 205)
- polis əməkdaşları tərəfindən şiddətli döyülmələr ərizəçilərin qohumunun ölümü ilə nəticələnib ([Satibalova və başqaları Rusiyaya qarşı](#), 2020, § 76; həmçinin bax: [Lutsenko və Verbiski Ukraynaya qarşı](#), 2021, §§ 79-80, burada cənab Verbiski Maydan etirazları kontekstində polis tərəfindən işə götürülən qeyri-dövlət agentləri tərəfindən döyülərək öldürüldü).

14. Məhkəmə hesab edib ki, cinayətkarın qurbanın həssaslığı və zəif müqavimətindən istifadə etdiyini nəzərə alaraq, saxlanılan şəxsin dövlət agentləri tərəfindən zorlanması kimi məxsusi davranış formaları pis rəftarın xüsusilə ağır və iyrənc forması hesab edilməlidir. Bundan əlavə, zorlama qurbanda digər fiziki və psixi zorakılıq formalarından fərqli olaraq tez aradan qalxmayan dərin psixoloji yara izləri qoyur. Qurban həmçinin zorla cinsi əlaqə nəticəsində yaranan şiddətli fiziki ağrıdan əziyyət çəkir və bu da onun həm fiziki, həm də emosional olaraq alçaldılmış və incidilmiş hiss etməyinə səbəb olur ([Maslova və Nalbandov Rusiyaya qarşı](#), 2008, § 105).

15. Məhkəmə işgəncə hədəsinin işgəncə hesab olunma biləcəyini istisna etməyib, çünki işgəncə anlayışı həm fiziki ağrıları, həm də mənəvi iztirabları əhatə edir. Xüsusilə, fiziki işgəncə qorxusunun özü müəyyən hallarda psixi işgəncə sayıla bilər. Bununla belə, Məhkəmə vurğulayır ki, fiziki işgəncə təhdidinin psixoloji işgəncə və ya qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara bərabər olub-olmaması baxılan işin bütün hallarından, xüsusilə də tətbiq olunan təzyiqin şiddətindən və yaranan mənəvi iztirabın intensivliyindən asılıdır ([Gäfgen Almaniyaya qarşı](#) [BP], 2010, § 108).

16. [Tunikova və başqaları Rusiyaya qarşı](#) (2021) işində ərizəçilər Məhkəmədən qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən törədilən pis rəftarın da “işgəncə” hesab edilməsinə dair qərar verməsini xahiş ediblər. Məhkəmə bu əlavə kvalifikasiyanın ərizəçilər üçün vacib olacağını və ictimaiyyətin məişət zorakılığı haqqında təsəvvürünə təsir göstərə biləcəyini qəbul etsə də, o hesab edib ki, hazırkı işdə buna ehtiyac yoxdur, çünki heç bir şübhə yoxdur ki, ərizəçilərə edilən rəftar Konvensiyanın 3-cü maddəsinin əhatə dairəsinə düşmək üçün tələb olunan minimum şiddət həddinə çatıb (§ 77).

2. Qeyri-insani rəftar və ya cəza

17. İşgəncə ilə qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza arasındakı fərq ilk növbədə verilən əzabın intensivliyindəki fərqdən irəli gəlir ([İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı](#), 1978, § 167). Məhkəmə, *inter alia*, əvvəlcədən düşünüldüyü, fasiləsiz olaraq saatlarla həyata keçiriləndiyi və faktiki bədən xəsarətləri və ya güclü fiziki və mənəvi iztirablara səbəb olduğuna görə müəyyən bir rəftarın və ya

cəzanın “qeyri-insani” olduğuna qərar verib (*Labita İtaliyaya qarşı* [BP], 2000, § 120 və *Kudla Polşaya qarşı* [BP], 2000, § 92).

18. Məsələn, aşağıdakı hallarda rəftar və ya cəza “qeyri-insani” hesab olunur:

- ərizəçi polis nəzarətində olarkən işgəncə ilə hədələnilib (*Gäfgen Almaniyaya qarşı* [BP], 2010, §§ 91 və 101-108; həmçinin bax *Al-Saadoon və Mufdhi Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2010, §§ 137 və 144, burada ərizəçi xarici hakimiyyət orqanları tərəfindən edam ediləcəyi qorxusuna məruz qalıb və *Al Nashiri Ruminiyaya qarşı*, 2018, § 675, burada əvvəllər pis rəftara məruz qalmış ərizəçi işgəncəyə məruz qalma ehtimalı ilə tam təcrid olunmuş ağır saxlanılma şəraitinə məruz qalıb);
- ərizəçilərin evləri və mülkləri təhlükəsizlik qüvvələri tərəfindən qəsdən dağıdılıb, onlar dolanışıq imkanlarından məhrum edilib və kəndlərini tərk etməyə məcbur ediliblər (*Selçuk və Asker Türkiyəyə qarşı*, 1998, § 77; *Hasan İlhan Türkiyəyə qarşı*, 2004, § 108);
- qohumunun itkin düşməsi ilə əlaqədar ərizəçi uzun və davamlı müddət ərzində qeyri-müəyyənlik və təşviş yaşayıb (*Orhan Türkiyəyə qarşı*, 2002, § 360; həmçinin bax: *Musayev və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2007, § 169 burada ərizəçi bir neçə qohumunun və qonşusunun məhkəmədən kənar edam edilməsinin, habelə hadisələrdən sonra hakimiyyət orqanlarının qeyri-adekvat və səmərəsiz münasibətinin şahidi olub);
- səhhətindəki problemlərdən əziyyət çəkən hərbi çağırışçı – ərizəçi cəza kimi həddindən artıq fiziki məşqə məcbur edilib (*Çember Rusiyaya qarşı*, 2008, § 57);
- ərizəçi ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasını uzun müddət pis şəraitdə və çox məhdudlaşdırıcı həbsxana rejimində çəkirdi (*Simeonovi Bolqarıstana qarşı* [BP], 2017, § 90).

3. Ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza

19. Rəftar o vaxt “ləyaqəti alçaldan” hesab edilir ki, o, şəxsi alçaltsın və ya təhqir etsin, şəxsin ləyaqətinə hörmətsizlik nümayiş etdirsən və ya ləyaqəti alçaltsın, yaxud da şəxsə mənəvi və fiziki müqaviməti qırmağa qadir olan qorxu, iztirab və ya alçaldıcı hissləri oyatsın. Qurbanın başqalarının gözündə olmasa belə, öz gözündə alçaldılması kifayət edə bilər. Rəftarın məqsədinin qurbanı alçaltmaq və ya təhqir etmək olub-olmaması nəzərə alınmalı olan element olsa da, belə bir məqsədin olmaması 3-cü maddənin pozuntusunu birmənalı olaraq istisna etmir (*Gäfgen Almaniyaya qarşı* [BP], 2010, § 89; *İlaşcu və başqaları Moldova və Rusiyaya qarşı* [BP], 2004, § 425 və *M.S.S. Belçika və Yunanıstana qarşı* [BP], 2011, § 220).

20. Cəzanın “ləyaqəti alçaldan” olması və 3-cü maddəni pozması üçün alçaldılma və ya təhqir müəyyən səviyyəyə çatmalıdır. Bu qiymətləndirmə, işin təbiətinə uyğun olaraq, nisbidir: o, işin bütün hallarından, xüsusən də cəzanın təbiəti və kontekstindən, habelə onun icra üsulu və metodundan asılıdır (*Tyler Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1978, § 30). Cinayətin effektiv qarşısını ala bildiyi və ya cinayətlə mübarizəyə yardım etdiyinə inanıldığı üçün, ya da doğrudan da, belə olduğu üçün, cəza ləyaqəti alçaldan xarakterini itirmir və çəkirdirici təsirdən asılı olmayaraq 3-cü maddəyə zidd cəzaların tətbiqinə heç vaxt yol verilmir (*Tyler Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1978, § 31).

21. Bununla əlaqədar olaraq, Məhkəmə vurğulayıb ki, Konvensiyanın 3-cü maddəsi kontekstində “ləyaqəti alçaldan” rəftar və ya cəza anlayışları ilə “ləyaqət”ə hörmət arasında xüsusilə güclü əlaqə mövcuddur (*Bouyid Belçikaya qarşı* [BP], 2015, § 90).

22. Məsələn, aşağıdakı hallarda rəftar və ya cəza “ləyaqəti alçaldan” hesab edilir:

- ağır əlilliyi olan şəxs həyatı üçün təhlükəli dərəcədə soyuqdan əziyyət çəkdiyi, çarpayısının sərtliyi və ya müyəssər olmaması səbəbindən yaralar əmələ gəlməsi riski ilə üzləşdiyi, çətinliklə tualetə getdiyi və ya yuyunduğu uyğun olmayan şəraitdə saxlanılıb (*Price Birləşmiş Krallığa*

qarşı, 2001, § 30; həmçinin bax *Vinsent Fransaya qarşı*, 2006, §§ 101-103, burada iflic olan ərizəçi kamerasını tərk edə və ya həbsxanada müstəqil hərəkət edə bilməzdi);

- ərizəçinin saçları heç bir əsaslandırma və ya hüquqi əsas olmadan həbsxana rəhbərliyi tərəfindən zorla qırılıb (*Yankov Bolqarıstana qarşı*, 2003, §§ 120-121; həmçinin bax: *Slyusarev Rusiyaya qarşı*, 2010, § 44, burada ərizəçinin eynəyi həbs edildikdən sonra heç bir əsaslandırma və hüquqi əsas olmadan 5 ay müddətinə müsadirə olunub);

- səlahiyyətli dövlət orqanlarının məhkəmə qərarını icra etməməsi səbəbindən müşayiət olunmayan (təkbəşinə) yetkinlik yaşına çatmayan əcnəbi şəxs gecəqonduda təhlükəli şəraitdə yaşamağı olub (*Xan Fransaya qarşı*, 2019, §§ 94-95);

- ərizəçilərin evlərində axtarış apararkən onlara güc tətbiq edilməsinə ciddi zərurət olmayıb (*İlievi və Qançevi Bolqarıstana qarşı*, 2021, §§ 56-57);

- ərizəçiyə məhkəmə qərarı ilə fiziki cəza tətbiq edilib (*Tyrer Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1978, § 35);

- səlahiyyətli dövlət orqanları valideynlərinin həbsinə şahid olan 12 yaşlı uşağa yetkin şəxs tərəfindən baxılmasını və valideynlərinin polis nəzarətində olduğu müddətdə onun vəziyyət barədə məlumatlandırılmasını təmin edə bilməyib (*Ioan Pop və başqaları Rumıniyaya qarşı*, 2016, § 65);

- ərizəçi həbsxanada uzun müddət həddindən artıq sıxlıq vəziyyətində və antisanitar şəraitdə saxlanılıb (*Kalaşnikov Rusiyaya qarşı*, 2002, § 102);

- ərizəçi uyğun olmayan şəkildə, məsələn barəsində alçaldıcı ifadələr işlədilərək soyundurularaq axtarışa məruz qalıb (*İvançuk Polşaya qarşı*, 2001, § 59; həmçinin bax: *Valaşinas Litvaya qarşı*, 2001, § 117, ərizəçi, qadın olan həbsxana məmurunun qarşısında tamamilə soyundurulub və həbsxana nəzarətçiləri əlcək taxmadan onun cinsi orqanlarını və qəbul etdiyi yeməkləri yoxlayıblar);

- sığınacaq axtaran şəxs inzibati tədbir tətbiq olunana qədər asudə vaxt keçirmə imkanı olmadan və münasib yemək verilmədən üç ay müddətində polis binasında saxlanılıb (*Tabesh Yunanıstana qarşı*, 2009, §§ 38-44, həmçinin bax: *Z.A. və başqaları Rusiyaya qarşı* [BP], 2019, § 195, burada sığınacaq tələbləri araşdırıldığı müddətdə ərizəçilər hava limanının tranzit zonasında uzun müddətli qalmaq üçün uyğun olmayan qeyri-adekvat şəraitdə saxlanılıblar, habelə *N.H. və başqaları Fransaya qarşı*, 2020, § 184, burada sığınacaq axtaran şəxslər qanunla nəzərdə tutulmuş yardımı almağa mane olan inzibati gecikmələr ucbatından yoxsullaşdı və bir neçə ay ağır vəziyyətdə yaşayıblar);

- iyirmi yeddi LGBTİ fəali bir qrup əks-etirazçı tərəfindən şiddətli şifahi təhqirlərə və təsadüfi fiziki hücumlara məruz qalıb, habelə onlara vəd edilmiş polis müdafiəsi vaxtında və ya lazımi səviyyədə təmin edilməyib (*Qadınların Təşəbbüslərini Dəstəkləyən Qrup və başqaları Gürcüstana qarşı*, 2021 § 60; həmçinin bax: *Oqanezova Ermənistanına qarşı*, 2022, § 97, burada televiziya müsahibəsindən sonra ərizəçi – LGBTİ icmasının tanınmış üzvü– klubunun yandırılması da daxil olmaqla, intensiv və aqressiv homofob kampaniyanın hədəfinə çevrilib, ölümə hədələnilib və fiziki mobbing və nifrət nitqinə məruz qalıb);

- səhiyyə mütəxəssislərinin genetik testlərə çıxışı yubartması səbəbindən hamilə olan ərizəçi dölünün sağlamlığı ilə bağlı altı həftə davam edən ağırlı qeyri-müəyyənliyə dözməli olub və nəhayət, test nəticələrini əldə etdikdən sonra, hamiləliyi davam etdirmək və ya qanuni abort etmək barədə məlumatlandırılmış qərar vermək üçün artıq çox gec olub (*R.R. Polşaya qarşı*, 2011, § 159);

- ərizəçi məcburi deportasiya çərçivəsində təxminən 20 saat davam edən avtobus səfəri boyunca qandallanıb (*Akkad Türkiyəyə qarşı*, 2022, § 115).

E. Konvensiyanın 2-ci və 8-ci maddələri ilə əlaqə

23. Bəzi hallarda ərizəçinin şikayət etdiyi rəftar Konvensiyanın iki və ya daha çox maddəsinin əhatə dairəsinə düşə bilər. Belə olduqda işin hallarından asılı olaraq Məhkəmə şikayətə hər bir maddə üzrə ayrıca (bax: məsələn, *Mubilanzila Mayeka və Kaniki Mitunga Belçikaya qarşı*, 2006; və *D.P. və J.C. Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2002) və ya birgə (bax, məsələn, *M.C. Bolqarıstana qarşı*, 2003) baxa bilər. Məhkəmə həmçinin Konvensiyanın 2-ci və ya 3-cü maddələrinin pozulduğunu aşkar edərsə, 8-ci maddə əsasında eyni şikayətin araşdırılmasını vacib hesab etməyə bilər (bax, məsələn, *Öneryıldız Türkiyəyə qarşı* [BP], 2004; və *Z və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2001).

24. Prinsipcə, şəxs dövlət agentləri tərəfindən fiziki zorakılığa və ya pis rəftara məruz qaldıqda, onların şikayətləri Konvensiyanın 3-cü maddəsinə uyğun olaraq araşdırılacaq (*Makaratzis Yunanıstana qarşı* [BP], 2004, § 51; *İlhan Türkiyəyə qarşı* [BP], 2000, § 76). Bununla belə, müstəsna hallarda tətbiq olunan gücün dərəcəsi, növü və xəsarətlərin təbiətindən asılı olaraq, ərizəçi sağ qalsa da, onun həyatını ciddi təhlükə altına qoyan, lakin ölümlə nəticələnməyən dövlət agentləri tərəfindən güc tətbiqi Konvensiyanın 2-ci maddəsinin pozuntusunu aşkar edə bilər (*Makaratzis Yunanıstana qarşı* [BP], 2004, § 55; *Soare və başqaları Rumıniyaya qarşı*, 2011, §§ 108- 109 və *Trévalec Belçikaya qarşı*, 2011, §§ 55-61).

25. Məhkəmə qeyri-dövlət subyektlərinin potensial ölümcül hücumundan sağ çıxmış ərizəçilərlə bağlı işlərdə dövlət agentləri tərəfindən güc tətbiqi ilə bağlı işlərə münasibətdə oxşar yanaşma tətbiq edib (*Yotova Bolqarıstana qarşı*, 2012, § 69).

26. Bundan əlavə, ərizəçinin məruz qaldığı rəftarın səviyyəsi 3-cü maddə ilə qadağan edilmiş rəftar səviyyəsinə çatmazsa, *inter alia*, fiziki və mənəvi toxunulmazlığı və şəxsi həyata hörmət hüququnu qoruyan 8-ci maddənin əhatə dairəsinə düşə bilər (*Veynrayt Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2006, § 43).

27. Məsələn, Məhkəmə müəyyən edib ki, 3-cü maddənin pozulması üçün tələb olunan minimum şiddət səviyyəsinə çatmayan rəftar aşağıdakı hallarda 8-ci maddənin pozuntusunu təşkil edib:

- cinsi oriyentasiyalarına görə hərbi qulluqçular barədə araşdırma aparılıb və onlar işdən azad ediləblər (*Smith və Grady Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1999, §§ 117-123);
- ərizəçinin evinin yaxınlığında yerləşən tullantıların təmizlənməsi zavodu narahatlıq yaradıb (*López Ostra İspaniyaya qarşı*, 1994, §§ 58-60);
- həbsxana məmurları tərəfindən həbsxanaya gələn ziyarətçilər soyundurulub axtarırlarkən onlara qarşı şifahi təhqir və ya fiziki təmas olmadan nəzakətsizlik edilib (*Veynrayt Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2006, §§ 44-49);
- hakimiyyət orqanlarının sahibsiz itlərə qarşı adekvat tədbirlər görməməsi səbəbindən ərizəçi sahibsiz it sürüsünün hücumuna məruz qalıb (*Georgel və Georgeta Stoicescu Rumıniyaya qarşı*, 2011, § 45).

II. Dövlət agentləri tərəfindən tətbiq edilən və ya asanlaşdırılan işgəncələrin, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qadağan edilməsi

Konvensiyanın 3-cü maddəsi

“Heç kəs işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır.”

A. İlk qeydlər

28. Razılığa gələn Dövlət, onun agentlərinin vəzifələrini icra edərkən törətdikləri əməllər nəticəsində yaranan insan hüquqları pozuntularına görə Konvensiyaya əsasən məsuliyyət daşıyacaq. Məhkəmə bildirib ki, dövlət agentinin davranışı qanunsuz olduqda, mübahisə edilən əməllərin dövlətə aid edilə bilmə məsələsi işin hallarının məcmu qiymətləndirilməsini və sözügedən davranışın xarakter və şəraitinin nəzərə alınmasını tələb edir. Bundan başqa, Konvensiyanın məqsədləri üçün şəxsin dövlətin agentli olub-olmaması məsələsi heç biri təkbaşına müəyyənədicisi olmayan çoxsaylı amillər əsasında müəyyən edilir. Dövlət məmuru olub-olmamasından asılı olmayaraq, şəxsin hərəkətlərinə görə Dövlətin cavabdeh olmasını müəyyən etmək üçün aşağıdakı əsas meyarlardan istifadə olunur: təyinat üsulu, nəzarət və hesabatlılıq, habelə sözügedən şəxsin məqsədləri, səlahiyyətləri və funksiyaları (*V.K. Rusiyaya qarşı*, 2017, § 174).

29. Yuxarıda qeyd olunanlarla əlaqədar olaraq, Razılığa gələn Dövlətin səlahiyyətli şəxslərinin onun yurisdiksiyasında olan fərdi şəxslər tərəfindən törədilən və digər şəxslərin Konvensiya ilə müəyyən olunmuş hüquqlarını pozan hərəkətlərinə razılığı və ya göz yumması həmin Dövlətin Konvensiyaya uyğun olaraq məsuliyyətinə səbəb ola bilər (*Çerneqa və başqaları Ukraynaya qarşı*, 2019, § 127).

B. Sübutların qiymətləndirilməsi

30. Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusunun iddia edildiyi işlərdə, Məhkəmə sübutları qiymətləndirmək üçün xüsusilə hərtərəfli araşdırma aparmalıdır. Ölkədaxili məhkəmə icraatı aparıldıqda, faktlara dair öz qiymətləndirməsini yerli məhkəmələrininki ilə əvəz etmək Məhkəmənin vəzifəsi deyil, belə ki, bir qayda olaraq, ona təqdim edilən sübutları qiymətləndirmək yerli məhkəmələrin işidir. 3-cü maddə üzrə işlərdə Məhkəmə yerli məhkəmələrin gəldiyi nəticələrə daha çox tənqidi yanaşmağa hazır olsa da, adətən, o, həmin məhkəmələrin müəyyən etdiyi hallardan kənara çıxma bilmək üçün adətən inandırıcı elementlər tələb edir (*Cestaro İtaliyaya qarşı*, 2015, § 164 və orada göstərilən işlər).

31. Hadisələrlə bağlı ziddiyyətli izahatların olduğu işlərdə faktları müəyyən edərkən Məhkəmə qaçılmaz olaraq hər birinci instansiya məhkəməsinin rastlaşdığı çətinliklərlə üzləşir. Konvensiyanın 19-cu maddəsi ilə ona həvalə edilmiş vəzifənin xüsusiyyəti – Razılığa gələn Dövlətlərin Konvensiyada təsbit olunmuş əsas hüquqların təmini öhdəliyinə əməl etməsinə təminat verməsi – onun sübut və sübutetmə məsələlərinə yanaşma tərzini şərtləndirir (*El-Masri keçmiş Yuqoslaviya Makedoniya Respublikasına qarşı* [BP], 2012, § 151).

1. Sübut standartı

32. 3-cü maddəyə zidd olan pis rəftar iddiaları müvafiq sübutlarla dəstəklənməlidir. Sübutları qiymətləndirmək üçün Məhkəmə "ağlabatan şübhəni aradan qaldıran" sübut standartını qəbul edir, lakin əlavə edir ki, belə sübut kifayət qədər güclü, aydın və uyğun gələn nəticələr və ya oxşar təkzib olunmamış fakt prezumpsiyalarının birgə mövcudluğundan irəli gələ bilər (*Salman Türkiyəyə qarşı* [BP], 2000, § 100; *Bouyid Belçikaya qarşı* [BP], 2015, § 82).

2. Sübutetmə yükü

33. Müəyyən bir nəticəyə gəlmək üçün zəruri olan inandırma səviyyəsi və bununla əlaqədar olaraq, sübutetmə yükünün bölüşdürülməsi faktların xüsusiyyəti, irəli sürülən iddianın xarakteri və təhlükədə olan Konvensiya hüququ ilə mahiyyətə bağlıdır (*El-Masri keçmiş Yuqoslaviya Makedoniya Respublikasına qarşı* [BP], 2012, § 151).

34. Konvensiyada nəzərdə tutulmuş prosedurlar heç də həmişə *affirmanti incumbit probatio* (iddianı sübut etmək iddiaçının üzərinə düşür) prinsipinin ciddi şəkildə tətbiqinə imkan vermir (*Bloxin Rusiyaya qarşı* [BP], 2016, § 140). Sözügedən hadisələrin bütövlükdə və ya əksər hissəsi yalnız hakimiyyət orqanlarına məlum olduqda (polis nəzarətində olan şəxslərdə olduğu kimi), belə saxlanılma müddətində baş verən xəsarətlərlə bağlı ciddi fakt prezumpsiyaları yaranacaq. Belə olduqda sübutetmə yükü, qurbanın danışdığı hadisələri şübhə altına alan faktları təsdiq edən sübutları təmin etməklə qənaətbəxş və inandırıcı izahat təqdim etməklə, Hökumətin üzərinə düşür (*Salman Türkiyəyə qarşı* [BP], 2000, § 100). Bu cür izahat olmadıqda, Məhkəmə Hökumət üçün əlverişsiz ola biləcək nəticələr çıxarmaq hüququna malikdir (*Bouyid Belçikaya qarşı* [BP], 2015, § 83).

35. Yuxarıda qeyd olunan prinsip şəxsin polis və ya oxşar orqanın nəzarəti altında olduğu bütün hallarda tətbiq edilir (*Bouyid Belçikaya qarşı* [BP], 2015, § 84).

C. Dövlət agentləri tərəfindən güc tətbiqi

1. Ümumi mülahizələr

36. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, şəxs azadlıqdan məhrum edildikdə və ya daha ümumi olaraq, hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşları ilə qarşı-qarşıya olduqda, şəxsin davranışının ciddi zərurət yaratmadığı hər hansı fiziki gücün tətbiqi insan ləyaqətini alçaldır və prinsipcə Konvensiyanın 3-cü maddəsində göstərilən hüququn pozulmasıdır. Bununla əlaqədar olaraq, Məhkəmə vurğulayıb ki, "prinsipcə" ifadəsi şiddət həddinə çatmadığı üçün pozuntunun tapılmasının zəruri olmadığı mənasına gəlmir. İnsan ləyaqətinə hər hansı müdaxilə Konvensiyanın mahiyyətinə zərbə vurur. Bu səbəbdən hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının şəxsə qarşı insan ləyaqətini alçaldan hər hansı davranışı Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusunu təşkil edir. Bu, xüsusilə davranışının ciddi zərurət yaratmadığı şəxsə qarşı [ona olan təsirindən asılı olmayaraq] onlar tərəfindən fiziki gücün tətbiq olunmasına aiddir (*Bouyid Belçikaya qarşı* [BP], 2015, §§ 100-101).

37. Məhkəmə həmçinin vurğulayıb ki, 3-cü maddə dövlət agentləri tərəfindən, həbsin həyata keçirilməsi kimi dəqiq müəyyən edilmiş bəzi hallarda güc tətbiqini qadağan etmir. Lakin belə gücdən yalnız zəruri hallarda istifadə edilə bilər və o, həddindən artıq olmamalıdır (*Necdet Bulut Türkiyəyə qarşı*, 2007, § 23; *Şmorqunov və başqaları Ukraynaya qarşı*, 2021, § 359). Bu baxımdan, məsələn, müvafiq şəxsin həbsə müqavimət göstərəcəyi və ya qaçacağı, xəsarət və ya zədəyə səbəb olacağı və ya sübutları gizlədəcəyinə inanmaq üçün əsasın olub-olmaması vacibdir (*Mafalani Xorvatiyaya qarşı*, 2015, § 120 və orada göstərilən işlər).

38. Məsələn, Məhkəmə müəyyən edib ki, polisin tətbiq etdiyi üsullar o cümlədən, şəxsiyyətin müəyyənləşdirilməsi zamanı ərizəçiyə nəzarət etmək üçün dəyənəklərdən istifadə edilməsi ərizəçinin silahsız və yerə yığılana qədər hərəkətsiz olması nəzərə alındıqda, hətta polislərdən birini dişləyibse

belə, qeyri-mütənasib olub (*Dembele İsveçrəyə qarşı*, 2013, § 47; həmçinin bax: *A.P. Slovakiyaya qarşı*, 2020, § 62, burada ərizəçi məmurların üzərinə tüpürüb və onları yumruqlamağa cəhd edib).

39. Əksinə, Məhkəmə müəyyən edib ki, həbs zamanı polis əməkdaşlarına müqavimət göstərən və onlara fiziki zorakılıq göstərən bədibildinqlə məşğul olan ərizəçilərə tətbiq edilən güc onların davranışlarına uyğun olaraq zəruri olub (*Berliński Polşaya qarşı*, 2002, § 62, həmçinin bax: *Barta Macarıstana qarşı*, 2007-ci il, § 72, burada ərizəçi həbs zamanı polisə mane olarkən xəsarət alıb və *P.M. və F.F. Fransaya qarşı*, 2021, § 88, burada sərxoş vəziyyətdə olan ərizəçilər şəxsi əmlaka zərər vurma cinayətinə görə həbs edilərkən bədən xəsarətləri alıblar).

40. Bundan əlavə, həbs, axtarış və əşyaların götürülməsi kimi legitim məqsədlər güdən istintaq hərəkətləri kontekstində, eləcə də cinayət təqibinin ictimai maraqları məqsədi ilə Məhkəmə əvvəllər müəyyən edib ki, ailə üzvləri, ələlxüsus da gənc yaşı səbəbilə psixoloji olaraq həssas olan uşaqların həbs yerində olması bu növ əməliyyatın planlaşdırılması və həyata keçirilməsi zamanı nəzərə alınmalı olan amildir (*Gutsanovi Bolqarıstana qarşı*, 2013, § 132). *Gutsanovi Bolqarıstana qarşı* (2013) işində Məhkəmə müəyyən etdi ki, polis əməliyyatının səhər tezdən baş tutması və maska taxan xüsusi agentlərin əməliyyatda iştirak etməsi faktı, atasının həbsinə şahidlik edən uşaqlarda qorxu və narahatlıq hissələrini, məruz qaldıqları rəftarın şiddət həddini aşdığı dərəcədə artırmışdır (§ 134; həmçinin bax: *A Rusiyaya qarşı*, 2019, § 67, burada doqquz yaşlı uşaq heç bir müqavimət göstərməyən atasının zorakılıqla həbs edilməsinin şahidi olub və əksinə *İliyevi və Qançevi Bolqarıstana qarşı*, 2021, § 60, burada qohumlarının evlərində həbs olunmasının şahidi olan bütün ailə üzvləri yetişkin olub).

41. Saxlanmanın xüsusi kontekstində güc tətbiqi üçün *Məhbusların hüquqları haqqında məhkəmə təcrübəsinə dair Təlimat*, *İctimai toplantıların və nümayişlərin xüsusi kontekstində güc tətbiqi üçün isə Kütləvi etirazlar haqqında məhkəmə təcrübəsinə dair Təlimat* baxın.

2. Xüsusi alətlərdən və ya qətimkan tədbirlərindən istifadə

42. Əllərin qandallanması kimi məhdudlaşdırıcı vasitələrdən istifadə, qanuni həbs və ya saxlama ilə əlaqədar tətbiq olunduğu və ya həmin şəraitdə əqlabatan olaraq zəruri hesab olunan həddi aşan güc tətbiqi və ictimai ifşa ilə nəticələnmədiyi hallarda adətən Konvensiyanın 3-cü maddəsinin ortaya çıxmasına səbəb olmur (*Slykov və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2021, § 72). Məhkəmə hər bir işin hallarına xüsusi əhəmiyyət verir və məhdudiyətlərin tətbiqinin zəruri olub-olmadığını araşdırır (*Pranjić-M-Lukić Bosniya və Herseqovinaya qarşı*, 2020, § 72). Bu baxımdan, məsələn, müvafiq şəxsin həbsə müqavimət göstərəcəyi və ya qaçmağa cəhd edəcəyi, yaxud xəsarət yetirəcəyi və ya ziyanə səbəb olacağı və ya sübutları gizlətməyə cəhd edəcəyinə inanmaq üçün əsasın olub-olmaması əhəmiyyət kəsb edir (*Svinarenko və Slyadnev Rusiyaya qarşı* [BP], 2014, § 117 və orada göstərilən hallar).

43. Məhkəmə bəyan edib ki, qandallardan istifadə xüsusi hallarda, məsələn, məhbusların həbsxanadan kənara köçürülməsi zamanı, qısa müddət ərzində istifadə edildikdə və ya şəxsin davranışı və onun yaratdığı potensial risklərin müntəzəm nəzərdən keçirilməsinə əsaslandıqda məqbuldur (*Slykov və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2021, § 73). Bu kontekstdə şiddət səviyyəsini qiymətləndirərkən Məhkəmə müxtəlif amilləri nəzərə alır, məsələn: ərizəçinin cəzasının ağırlığı; onun cinayət keçmiş və zorakılıq tarixi; tədbirin daxili qanunvericiliyə uyğunluğu; tədbirin şəxsin davranışı ilə mütənasibliyi; tutulmanın qanuniliyi; rəftarın ictimai xarakteri; sağlamlıq üçün nəticələri; ərizəçinin sağlamlıq vəziyyəti; tətbiq edilən digər təhlükəsizlik tədbirləri; və qandalların tətbiq olunma müddəti (*Slykov və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2021, § 73 və orada göstərilən hallar).

44. Hüquq-mühafizə orqanlarının bibər qazından istifadəsi ilə bağlı Məhkəmə İşgəncənin və Qeyri-insani yaxud Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəzanın Qarşısının Alınması üzrə Avropa Komitəsinin tövsiyələrini dəstəkləyib. Komitəyə əsasən, bibər qazı potensial təhlükəli maddədir və o, qapalı yerlərdə istifadə edilməməlidir: əgər müstəsna hallarda ondan açıq yerlərdə istifadə etmək lazımdırsa, dəqiq müəyyən edilmiş mühafizə tədbirləri olmalıdır (*Tali Estoniyaya qarşı*, 2014, § 78).

Xüsusilə, o, heç vaxt artıq nəzarət altına alınmış şəxsə qarşı tətbiq edilməməlidir (*İzci Türkiyəyə qarşı*, 2013, §§ 40-41 və *Ali Güneş Türkiyəyə qarşı*, 2012, §§ 39-40).

45. Eynilə, Məhkəmə elektroşok silahlarının, əsasən də fiziki təmas vəziyyətində, tətbiqinin şiddətli ağrı və əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə səbəb olması səbəbindən Qeyri-insani yaxud Ləyaqəti Alçaldan Rəftar və ya Cəzanın Qarşısının Alınması üzrə Avropa Komitəsinin ciddi qeyd-şərtlərinə istinad edib. Bununla əlaqədar, vurğulanıb ki, lazımi qaydada öyrədilmiş hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşları onların nəzarətinə alınmalı olan şəxslə təmas məsafəsindəyken istifadə edə biləcəkləri bir çox digər nəzarət üsullarına sahib ola bilərlər (*Anjelo Georgiev və başqaları Bolqarıstana qarşı*, 2014-cü il, §§ 75-76).

46. Məhkəmə prosesi zamanı şəxsin metal qəfəsdə saxlanmasına gəldikdə, Məhkəmə bu tədbirin onun demokratik cəmiyyətin sivil davranış standartlarına uyğun gəlməyən obyektiv alçaldıcı təbiətini nəzərə alaraq, insan ləyaqətinə hörmətsizlik ifadə etməsi səbəbindən, Konvensiyanın 3-cü maddəsinə uyğun olmadığını müəyyən edib (*Svinarenko və Slyadnev Rusiyaya qarşı* [BP], 2014, § 138; həmçinin bax *Karaçentsev Rusiyaya qarşı*, 2018, § 53 burada ərizəçi həbsxananın daxilindəki metal qəfəsdən videobağlantı vasitəsilə məhkəmə prosesində iştirak edib). Əksinə, təqsirləndirilən şəxslərin şüshə arakəsmələrin arxasında və ya şüshə kabinələrdə yerləşdirilməsi özlüyündə minimum şiddət səviyyəsinə çatmaq üçün kifayət qədər alçaldılma elementini ehtiva etmir. Lakin, əgər onların şüshə arakəsmələrdə və ya şüshə kabinələrdə saxlanması şəraiti, bütövlükdə götürüldükdə, saxlanılmaya xas olan qaçılmaz əzab səviyyəsini aşacaq dərəcədə sıxıntıya və ya çətinliyə səbəb olarsa, bu səviyyəyə çata bilər (*Yaroslav Belousov Rusiyaya qarşı*, 2016, § 125).

47. Saxlanmanın konkret kontekstində bu və digər üsullardan istifadə ilə bağlı *Məhbusların hüquqları haqqında məhkəmə təcrübəsinə dair Təlimat* baxın.

D. Soyunma və ya intim bədən axtarışı

48. Həbs zamanı həyata keçirilən soyunma və ya intim bədən axtarışı insan ləyaqətinə lazımi şəkildə hörmət edilməklə və legitim məqsədlə həyata keçirildiyi təqdirdə 3-cü maddəyə uyğun olacaq (*Vieser Avstriyaya qarşı*, 2007, § 39; həmçinin bax: *Roth Almaniyaya qarşı*, 2020, § 65 daha ətraflı məlumatı *Məhbusların hüquqları haqqında məhkəmə təcrübəsinə dair Təlimat*da tapa bilərsiniz).

E. Hərbi xidmət

49. Məcburi hərbi xidmət çox vaxt, insanı azadlıqdan məhrum edən tədbirlər kimi, əzab və alçaldılma elementlərini ehtiva edir. Bununla belə, silahlı qüvvələrdə baş verən məhbuslara qarşı ləyaqəti alçaldan və ya qeyri-insani rəftar təşkil edəcək bir çox hərəkətlər, silahlı qüvvələrin xüsusi missiyasına töhfə vermək və silahlı qüvvələrin bir hissəsini təşkil etmək şərti ilə (məsələn, döyüş meydanı şəraiti üçün təlim) baş verdikdə pis rəftar həddinə çatmaya bilər (*Çember Rusiyaya qarşı*, 2008, § 49).

50. Bununla belə, dövlət şəxsin hərbi xidməti onun insan ləyaqətinə hörmətə uyğun gələn şəraitdə yerinə yetirməsini, hərbi təlim üsulları və metodlarının onu hərbi intizama xas olan çətinlik səviyyəsini aşacaq dərəcədə sıxıntı və ya əzablara məruz qoymamasını, belə xidmətin praktiki tələbləri çərçivəsində şəxsin sağlamlığı və rifahını, başqa şeylərlə bərabər, tələb edilən tibbi yardımın təchizini lazımi səviyyədə təmin etməyə borcludur (*Çember Rusiyaya qarşı*, 2008, § 50).

51. Çətin fiziki məşqlər hərbi intizamın tərkib hissəsi ola bilsə də, Məhkəmə vurğulayıb ki, Konvensiyanın 3-cü maddəsinə uyğun olması üçün bu, çağırışçıların sağlamlıq və rifahı üçün təhlükə yarada biləcək səviyyədən kənara çıxmamalı və ya onların insan ləyaqətinə xələl gətirməməlidir (*Çember Rusiyaya qarşı*, 2008, § 51).

52. Məsələn Məhkəmə, dizlərində problem olan ərizəçiyə kazarmanı kifayət qədər yaxşı təmizləmədiyi üçün 350 dəfə çömbələrək ayağa qalxma intizam cəzasının verilməsinə münasibətdə 3-cü maddənin pozuntusunu müəyyən edib (*Çember Rusiyaya qarşı*, 2008-ci il, §§ 52-57). Eynilə

Taştan Türkiyəyə qarşı (2008) işində də 71 yaşlı kişi hərbi xidmətə çağırıldığı və daha gənc çağırışçılar üçün hazırlanmış təlimlərdə iştirak etməyə məcbur edildiyi üçün, 3-cü maddə pozulub (§ 31). Məhkəmə, həmçinin qaçmağa cəhd etmiş çağırışçının yalnız hərbi alt paltarı ilə batalyonun qarşısında dayanmasının tələb olunmasını *Lyalyakin Rusiyaya qarşı* (2015) işində 3-cü maddənin pozuntusu hesab edib (§§ 72-79).

F. Saxlanma şəraiti

53. Saxlanmanın xüsusi olaraq Konvensiyanın 3-cü maddəsinin əhatə dairəsinə düşməsi üçün müvafiq iztirab və alçaldılma azadlıqdan məhrumetmənin ayrılmaz hissəsi olan iztirab və alçaldılma elementini aşmalıdır. Bununla belə, hakimiyyət orqanları şəxsin insan ləyaqətinə hörmətə uyğun gələn şəraitdə saxlanmasını, həbs cəzası və ya digər növ saxlanma tədbirinin icra üsulu və metodunun müvafiq şəxsi, saxlanmaya xas olan qaçılmaz iztirab səviyyəsini aşacaq dərəcədə sıxıntı və ya çətinliyə məruz qoymamasını, ihəbsin praktiki tələbləri nəzərə alınmaqla, bu şəxsin sağlamlığı və rifahını adekvat şəkildə təmin etməlidir. (*Neşkov və başqaları Bolqarıstana qarşı*, 2015, § 227 və *Murşiç Xorvatiyaya qarşı* [BP], 2016, § 99).

54. Saxlanma şəraiti qiymətləndirilərkən bu şərtlərin məcmu təsirləri, habelə ərizəçinin konkret iddiaları nəzərə alınmalıdır. Şəxsin xüsusi şəraitdə saxlandığı müddətin uzunluğu da diqqətə alınmalıdır (*Ananyev və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2012, § 142; *İdalov Rusiyaya qarşı* [BP], 2012, § 94 və *Murşiç Xorvatiyaya qarşı* [BP], 2016, § 101).

55. Daha ətraflı məlumatı *Məhbusların hüquqları haqqında məhkəmə təcrübəsinə dair Təlimatda* tapa bilərsiniz.

G. Saxlanma zamanı tibbi müalicə

56. 3-cü maddə dövlətin üzərinə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin, başqa şeylərlə bərabər, lazımi tibbi yardımla təmin edilməsi ilə onların fiziki rifahını qorumaq öhdəliyi qoyur (*Bloxin Rusiyaya qarşı* [BP], 2016, § 136 və *Mozer Moldovaya və Rusiyaya qarşı* [BP], § 178).

57. Bu baxımdan, saxlanılan şəxsə həkim tərəfindən baxılması və ona müəyyən müalicə formasının təyin edilməsi faktı avtomatik olaraq tibbi yardımın adekvat olduğu qənaətinə gəlməyə imkan vermir. Hakimiyyət orqanları həmçinin saxlanılan şəxsin səhhəti və saxlanılarkən müalicəsi ilə bağlı hərtərəfli uçotun aparılmasını, diaqnozun və yardımın operativ və dəqiq olmasını, tibbi vəziyyətin xarakterizə etmək yaratdığı təqdirdə nəzarətin müntəzəm və sisteməlik olmasını təmin etməli və belə nəzarət saxlanılan şəxsin sağlamlıq problemlərini simptomatik şəkildə həll etmək əvəzinə, onun adekvat müalicəsi və ya ağırlaşmasının qarşısını almağa yönəlmiş hərtərəfli terapevtik strategiyayı ehtiva etməlidir. Səlahiyyətli dövlət orqanları həmçinin təyin olunmuş müalicəyə faktiki əməl olunması üçün lazımi şərait yaradıldığını göstərməlidirlər. Bundan əlavə, cəzaçəkmə müəssisələrində göstərilən tibbi müalicə müvafiq olmalıdır, yəni dövlət orqanlarının bütövlükdə əhalini təmin etmək öhdəliyi ilə müqayisə olunan səviyyədə olmalıdır. Bununla belə, bu o demək deyil ki, hər bir saxlanılan şəxs həbsxanadan kənar da yerləşən ən yaxşı tibb müəssisələrində mövcud olan eyni səviyyədə tibbi müalicə ilə təmin edilməlidir. Saxlanılma yerində müalicənin təmin edilməsi mümkün olmadıqda, saxlanılan şəxsi xəstəxanaya və ya ixtisaslaşmış bölməyə köçürmək mümkün olmalıdır (*Roman Belçikaya qarşı* [BP], 2019, §§ 147-148).

58. Daha ətraflı məlumatı *Məhbusların hüquqları haqqında məhkəmə təcrübəsinə dair Təlimatda* tapa bilərsiniz.

H. Qurbanın yaxınlarının iztirabları

1. İlk qeydlər

59. Məhkəmə həmişə öz təcrübəsində ciddi insan hüququ pozuntularının ona müraciət edən qurbanın ailə üzvləri üçün gətirdiyi ciddi psixoloji nəticələrə həssas yanaşır. Bununla belə, qurbanın qohumlarına münasibətdə Konvensiyanın 3-cü maddəsinin ayrıca pozuntusunun aşkar edilməsi üçün onların iztirabları yuxarıda qeyd olunan pozuntudan qaynaqlanan qaçılmaz emosional sıxıntıdan fərqli ölçü və xarakterə malik olmalıdır (*Yanoviç və başqaları Rusiyaya qarşı* [BP], 2013, § 177). Qeyd olunan başlıqla bağlı məhkəmə təcrübəsinə əsasən itkin düşmüş şəxslərin qohumlarına münasibətdə formalaşır. Buna baxmayaraq, müstəsna hallarda Məhkəmə itkin düşmə işləri ilə bağlı qəbul etdiyi prinsipləri itkin düşmə ilə bağlı olmayan fərqli kontekstlərdə də tətbiq edib (*Nicolae Virgiliu Tănase Rumıniyaya qarşı* [BP], 2019, § 227).

2. İtkin düşənlərin qohumları

60. İtkin düşmə fenomeni sevdiklərinin taleyindən xəbərsiz saxlanılan və qeyri-müəyyənlik iztirabı çəkən itkin düşmüş şəxslərin yaxınlarının üzərinə xüsusi yük qoyur. Beləliklə, Məhkəmənin məhkəmə təcrübəsi ilk vaxtlardan qəbul edib ki, yaxınların bu vəziyyəti 3-cü maddəyə zidd olan qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftar kimi qəbul edilə bilər. Pozuntunun mahiyyəti itkin düşmüş şəxsin məruz qaldığı insan hüquqları pozuntusunun ciddiliyi ilə bağlı deyil; bu, hakimiyyət orqanlarının onların diqqətinə çatdırılan vəziyyətə reaksiya və münasibəti ilə bağlıdır (*Varnava və başqaları Türkiyəyə qarşı* [BP], 2009, § 200).

61. Digər müvafiq amillərə ailə bağının yaxınlığı, münasibətin xüsusi şəraiti, ailə üzvünün sözügedən hadisələrə nə dərəcədə şahid olması və ailə üzvünün itkin düşmüş şəxs haqqında məlumat əldə etmək cəhdlərində iştirakı daxildir. Qeyd etmək vacibdir ki, cavabdeh Dövlət itkin düşməyə görə məsuliyyət daşımaya belə, pozuntu aşkar edilə bilər: bu pozuntu səlahiyyətli dövlət orqanları qohumların məlumat sorğusuna cavab vermədikdə və ya bu yolda onlara maneələr yaratdıqda baş verə bilər. Belə hallarda, qohumların həqiqətin üzə çıxarılması yükünü daşımaq məcburiyyətində qalmaları dövlətin itkin düşmüş şəxsi axtarmaq və onun taleyi ilə bağlı cavabları təqdim etmə öhdəliyinə açıq-aşkar, davamlı və rəhmsiz etinasızlığın ifşası kimi qiymətləndirilə bilər (*Varnava və başqaları Türkiyəyə qarşı* [BP], 2009, § 200; *Yanoviç və başqaları Rusiyaya qarşı* [BP], 2013, § 178).

62. Məsələn, *Orhan Türkiyəyə qarşı* (2002) işində ərizəçi böyük oğlunun və iki qardaşının itkin düşməsinin 3-cü maddəyə zidd olaraq ona iztirab yaşatdığından şikayət edib. Bu işdə Məhkəmə qeyd edib ki, ərizəçi oğlu və qardaşlarının əsgərlərlə kəndi tərک etdiyini görüb və onların itkin düşməsindən səkkiz ilə yaxın vaxt keçib. Bundan əlavə, ərizəçi hakimiyyət orqanlarına ünvanladığı çoxsaylı şikayət və sorğuların təqibinin yükünü daşıyıb, onlardan hər hansı məlumat və ya izahat almayıb, əmçinin aparılan araşdırmaların nəticələri barədə ona məlumat verilməyib. Bundan əlavə, Məhkəmə Ərizəçinin evinin və kəndinin təhlükəsizliyini də yenidən itirdiyini müəyyən edib. Bütün bu amilləri nəzərə alaraq Məhkəmə belə qənaətə gəlib ki, uzun müddət davam edən qeyri-müəyyənlik və təşviş ərizəçidə 3-cü maddəyə zidd olaraq, qeyri-insani rəftar təşkil edən ağır ruhi sıxıntı və iztirablara səbəb olub (§§ 359-360; həmçinin bax: *İmakayeva Rusiyaya qarşı*, 2006, § 165, burada Məhkəmə qeyd edib ki, hakimiyyət orqanları ərizəçinin, birbaşa və ya Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsindəki proseslər vasitəsilə itkin düşmüş qohumlarının taleyinə işıq sala biləcək istintaq materialları sənədlərinə çıxışını əsassız olaraq rədd ediblər; və *Enzile Özdemir Türkiyəyə qarşı*, 2008, §§ 64-65, burada, həmçinin Məhkəmə ərizəçinin itkin düşmüş ərinin saxlanmasını təsdiq edən, beləliklə, onun harada olması ilə bağlı təminat verən, lakin daha sonra heç bir izahat vermədən hakimiyyət orqanlarının rədd etdiyi rəsmi möhürün mövcudluğunu vurğulayıb).

63. Bunun əksinə olaraq, Məhkəmə əri həyatı təhlükəli şəraitdə yoxa çıxan ərizəçiyə münasibətdə 3-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etməyib, çünki o, ərinin yoxa çıxmasına səbəb olduğu iddia

edilən hadisələrin şahidi olmayıb və davam edən araşdırmalarda iştirakını nümayiş etdirməyib (*Nesibe Haran Türkiyəyə qarşı*, 2005, §§ 83-84; həmçinin bax: *Kagirov Rusiyaya qarşı*, 2015, § 113, burada Məhkəmə araşdırma orqanlarının, səhlənkər olsa da, davranışının, Konvensiyanın 3-cü maddəsinin tələb etdiyi şiddət səviyyəsinə çatmadığını müəyyən edib).

3. Təsdiqlənmiş ölümlər

64. Məhkəmə şəxsin həbs edildiyi, lakin sonradan onun taleyi ilə bağlı nisbətən qısa qeyri-müəyyənlik dövründən sonra öldüyü aşkar edildiyi hallarda daha məhdudlaşdırıcı yanaşma tətbiq edir. Ərizəçilərin öz qohumlarının öldürülməsinin şahidi olmadıqları, lakin onların ölümləri barədə yalnız meyitləri aşkar edildikdən sonra xəbər tutduqları bir sıra Çeçen işlərində Məhkəmə hesab edib ki, Konvensiyanın 2-ci maddəsinin maddi və prosessual aspektlərinin pozuntusunu artıq müəyyən etdiyi üçün 3-cü maddənin pozuntusu ilə bağlı ayrıca qərarın çıxarılmasına ehtiyac yoxdur. Bundan başqa, dövlət orqanları tərəfindən öldürülən şəxslərlə bağlı 2-ci maddənin pozuntusu tapılan işlərdə Məhkəmə müəyyən edib ki, sözügedən ölümə səbəb olan hadisənin ani xarakteri səbəbindən 3-cü maddənin tətbiqi adətən qohumlara şamil edilmir. Konvensiyanın 3-cü maddəsinin ayrıca pozuntusunu yalnız ərizəçilərin ailə üzvlərinin iztirabının birbaşa şahidi olduqları təsdiqlənmiş ölüm hallarında tapılıb (*Yanoviç və başqaları Rusiyaya qarşı* [BP], 2013, §§ 179-181, və orada göstərilən hallar).

4. Meyitlə rəftar

65. Məhkəmə belə qərara gəlib ki, insani dəyərlər ölümlə başa çatır. Buna görə də pis rəftar qadağası artıq meyitlərə şamil edilmir (*Akpinar və Altun Türkiyəyə qarşı*, 2007, § 82). Bununla belə, meyitlərlə rəftar mərhumun qohumlarına münasibətdə 3-cü maddənin pozulmasına gətirib çıxarıb (§§ 84-87).

66. *Haciliyev və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2008-ci il, işində Məhkəmə 3-cü maddənin pozuntusunu tanıyıb (§ 121), burada Ərizəçilər övladlarının parçalanmış və başı kəsilmiş meyitlərini, yalnız meyitin müəyyən hissələrinin aşkar edilməsi səbəbindən layiqli formada dəfn edə bilməyiblər. *Akkum Türkiyəyə qarşı* (2005) işində oğlunun parçalanmış meyitinin təhvil verildiyi ataya münasibətdə 3-cü maddə pozulub (§ 259). *Elberte Latviyaya qarşı*, 2015 işində Məhkəmə ərizəçinin ilkin razılığı və ya məlumatı olmadan və daxili qanunvericiliyə zidd olaraq ərindən toxumaların götürülməsi ilə bağlı 3-cü maddənin pozuntusunu müəyyən edib (§ 143).

67. *Cangöz və başqaları Türkiyəyə qarşı* (2016) işində pozuntu tanınmayıb, burada ərizəçilərin əsgərlər tərəfindən öldürülən qohumlarının meyitləri hərbi bazaya gətirilib. Meyitlər, paltarları soyundurulmuş şəkildə, bir prokuror və 2 həkim tərəfindən müayinə edilərək bazadakı əsgərlərin görə biləcəyi yerdə açıq havada yerləşdirilib. Məhkəmə qeyd edib ki, ərizəçilərin meyitləri şəxsən görüb-görməməsindən asılı olmayaraq, onların qohumlarının meyitlərinin müayinə edildiyi şəraiti bilməsi onlarda mənəvi iztiraba səbəb olub. Bununla belə, rəftarın məqsədini (meyitləri müayinə etmək) nəzərə alaraq, işin halları ərizəçilərə oxşar şəraitdə ölmüş şəxsin ailə üzvünün qaçılmaz olaraq çəkdiyi emosional sıxıntıdan fərqli olan ölçü və xarakterə malik iztirab verməyib (*Cangöz və başqaları Türkiyəyə qarşı*, 2016, §18).

5. Digər

68. *Mubilanzila Mayeka və Kaniki Mitunqa Belçikaya qarşı* (2006) işi sığınacaq istəyən müşayiətsiz azyaşlının saxlanması və deportasiyası ilə bağlı idi. Məhkəmə yerli hakimiyyət orqanlarının davranışını nəzərdən keçirərək müəyyən edib ki, birinci ərizəçi – saxlanılan beş yaşlı qızın anası qızının saxlanması nəticəsində dərin iztirab və narahatlıq keçirib. İşin hallarını nəzərə alaraq, Məhkəmə 3-cü maddənin pozulması üçün tələb olunan ciddilik səviyyəsinə çatıldığı qənaətinə gəlib (§§ 55-59). Digər tərəfdən Məhkəmə müəyyən edib ki, anasına qarşı keçirilən istintaq zamanı səkkiz yaşlı uşağın, uşaq müdafiəsi orqanlarına xəbər verilmədən polis bölməsində bir gün qalmasından dolayı anasının

yaşadığı iztirablar tələb olunan minimum şiddət səviyyəsinə çatmayıb (*Tarak və Depe Türkiyəyə qarşı*, 2019, § 79).

69. Ərizəçinin oğlunun qeyri-adekvat tibbi yardım səbəbindən həbsxanada QİÇS-dən öldüyü işdə Məhkəmə bir sıra amilləri, o cümlədən ərizəçinin oğlunun vəziyyətinə diqqəti cəlb etmək üçün çoxsaylı cəhdlərini, i Hakimiyyət orqanlarının onun müraciətlərinə, həm oğlunun ölümündən əvvəl, həm də sonrakı istintaq zamanı göstərdiyi kinli, laqeyd və qəddar münasibəti nəzərə alaraq ərizəçinin qeyri-insani rəftarın qurbanı olduğunu üzə çıxardı (*Salaxov və İslamova Ukraynaya qarşı*, 2013, § 204).

70. Cinsi zorakılıq iddialarının araşdırılması kontekstində Məhkəmə hesab edib ki, iddia edilən qurbanın atası olan ərizəçi ona qarşı hakimiyyət orqanlarının uyğun olmayan münasibət və reaksiyalarına dair hər hansı nümunə göstərməmişdir. Buna görə də, Məhkəmə ərizənin bu hissəsini rədd edib (*M.P. və başqaları Bolqarıstana qarşı*, 2011, §§ 123-125).

I. Məhkumluq və hökm

1. Cinayət məsuliyyətinin yaşı

71. *V. Birləşmiş Krallığa qarşı* (1999) və *T. Birləşmiş Krallığa qarşı* (1999) işlərində Məhkəmə on yaşında olarkən törətdikləri əməllərə görə ərizəçilərə cinayət məsuliyyətinin aid edilməsinin Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozulmasına səbəb olub-olmadığını nəzərdən keçirib. Məhkəmə müəyyən edib ki, həmin mərhələdə Avropa Şurasına üzv dövlətlər arasında cinayət məsuliyyətinin minimum yaşı ilə bağlı heç bir aydın ümumi standart mövcud deyildi. İngiltərə və Uels aşağı cinayət məsuliyyəti yaşını saxlayan azsaylı Avropa yurisdiksiyalarından biri olsalar belə, on yaşın digər Avropa dövlətlərinin tətbiq etdiyi yaş həddindən qeyri-mütənasib şəkildə fərqlənəcək qədər gənc olduğunu söyləmək olmaz. Buna görə də Məhkəmə belə qənaətə gəlib ki, cinayət məsuliyyətinin ərizəçilərə aid edilməsi özlüyündə Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozulmasına əsas vermir (*V. Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 1999, §§ 72-74; *T. Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 1999, §§ 70-72).

2. Kobudcasına qeyri-mütənasib hökmlər

72. Məhkəmə qəbul edir ki, müvafiq hökmün verilməsi məsələləri, prinsipcə, əsasən Konvensiyanın əhatə dairəsindən kənar da olsa da, kobudcasına qeyri-mütənasib cəza onun təyin edildiyi anda 3-cü maddəyə zidd olan pis rəftara bərabər ola bilər. Bununla belə, Məhkəmə “kobud qeyri-mütənasibliyin” ciddi bir test olduğunu və bu testin yalnız nadir və unikal hallarda qarşılanacağını vurğulayıb (*Babar Əhməd və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2012, § 237; *Harkins və Edvards Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2012, § 133).

73. Məsələn, Məhkəmə ərizəçinin ABŞ-a ekstradisiya edildiyi halda otuz beş ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilə biləcəyini (minimum cəza tələbi yox idi) göstərən sübutların olduğu işdə ərizəçinin ekstradisiyasının Konvensiyanın 3-cü maddəsinə zidd olan real rəftar riskinə səbəb ola biləcəyini qəbul etməyib. Məhkəmə, terrorçuluq cinayətləri də daxil olmaqla, iddia edilən cinayətlərin xarakterini və cəzanın kobudcasına qeyri-mütənasib olacağını göstərmək üçün tələb olunan yüksək həddi nəzərə alaraq, ərizəçinin ekstradisiyasının ona veriləcək hər hansı cəzanın uzunluğu səbəbindən Konvensiyanın 3-cü maddəsinə zidd olan real rəftar riskinə səbəb olmasını qəbul etməyib (*Asvat Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2013, § 58).

74. Ərizəçilərin Tayland məhkəmələri tərəfindən təyin edilmiş uzunmüddətli cəzanın, məhbusların köçürülməsi haqqında sazişə əsasən, Birləşmiş Krallıqda davam edən icrasından şikayət etdikləri işdə, Məhkəmə vurğulayıb ki, məhbusların köçürülməsi haqqında sazişə müvafiq olaraq, hökmün davamlı icrası kontekstində 3-cü maddənin pozulub-pozulmadığını araşdırarkən, diqqət sözügedən hər hansı əzab və ya alçaldılmanın xarici məhkəmənin çıxardığı azadlıqdan məhrum etmə cəzasının icrası ilə qaçılmaz olaraq bağlı olan iztirab və alçaldılma elementindən kənara çıxıb-çıxmadığına diqqət

yetirilməlidir. Əzab və alçaldılmanın dərəcəsini qiymətləndirərkən, Dövlətlər tərəfindən qəbul edilən müxtəlif cəza təcrübələrinə və müvafiq cəza uzunluğu ilə bağlı Dövlətlər arasında olan qanuni və ağlabatan fərqlərə diqqət yetirmək lazımdır. Məhkəmə eyni zamanda, köçürülmənin ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində baş verdiyi faktını da nəzərə almalıdır ki, bu da prinsipcə aidiyyəti şəxslərin maraqlarına uyğundur. Beləliklə, beynəlxalq əməkdaşlıq tədbiri xaricdə cinayət sanksiyalarına məruz qalan şəxslərin əsas hüquqlarının təşviqinə və müdafiəsinə yönəldildiyi halda, həmin tədbirin icrası nəticəsində ərizəçinin əldə etdiyi fayda bu qaydanın müəyyən edilməsinin xeyrinə mühüm amildir və cəzanın icrası üsulu ərizəçini tutulmaya xas olan qaçılmaz əzab səviyyəsini aşan sınıma və ya çətinliyə məruz qoymur (*Villcox və Hurford Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2013, §76).

3. Ölüm cəzası

75. *Al-Saadoon və Mufdhi Birləşmiş Krallığa qarşı* (2010) işdə Məhkəmə qeyd edib ki, iki dövlət istisna olmaqla qalan bütün üzv Dövlətlər ölüm cəzasının bütün hallarda ləğvinə dair 13 saylı Protokolu imzalayıb və üç dövlətdən başqa onu imzalayan hər bir Dövlət Protokolu ratifikasiya edib. Bu rəqəmlər ölüm cəzasına moratoriumun tətbiqi ilə bağlı ardıcıl dövlət təcrübəsi ilə birlikdə 2-ci maddənin bütün hallarda ölüm cəzasını qadağan etmək üçün dəyişdirildiyini qəti şəkildə göstərir. Bütün bunların fonunda, Məhkəmə əvvəllər *Soering Birləşmiş Krallığa qarşı, 1989-cu il, §§ 102-104*-də qərar verdiyi kimi, burada da qəbul etmədi ki, 2-ci maddənin 1-ci bəndinin ikinci cümləsinin mətni, 3-cü maddədə göstərilən “qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza” ifadəsinin ölüm cəzasını əhatə edən formada təfsirinə mane olmağa davam edir (*Al-Saadoon və Mufdhi Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2010, § 120). Beləliklə, ölüm cəzası 6 və 13 saylı Protokollarla düzəliş edilmiş 2-ci maddəyə uyğun olaraq cəzanın yolverilməz formasına çevrilib və 3-cü maddə ilə müəyyən olunan “qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzaya” bərabər sayılır. (*A.L. (X.W.) Rusiyaya qarşı*, 2015, § 64).

76. Orada ölüm cəzasına məruz qalacağı ilə bağlı real risklə üzləşəcəyini güman etməyə kifayət qədər əsaslar olduqda, Konvensiyanın 3-cü maddəsi şəxsin başqa dövlətə ekstradisiyasını, deportasiyasını və ya başqa yolla köçürülməsini qadağan edir (*Al-Saadoon və Mufdhi Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2010, §§ 123 və 140-143; *A.L. (X.W.) Rusiyaya qarşı*, 2015, §§ 63-66; *Şamayev və başqaları Gürcüstana və Rusiyaya qarşı*, 2005, § 333).

77. Daha ətraflı məlumatı *İmmiqrasiya haqqında məhkəmə təcrübəsi hüququna dair Təlimatda* tapa bilərsiniz.

4. Ömürlük həbs

78. Konvensiya qəsdən adamöldürmə kimi xüsusilə ağır cinayətlərə görə məhkum edilmiş şəxslərə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasının verilməsini qadağan etmir. Bununla belə, 3-cü maddəyə uyğun olmaq üçün belə bir cəza *de-jure* və *de-facto* azaldıla bilən olmalıdır, yəni məhbus üçün həm azadlığa çıxma, həm də yenidən nəzərdən keçirilmə imkanı olmalıdır. Belə yoxlamanın əsası məhbusun həbsdə saxlanması üçün qanuni penoloji əsasların olub-olmamasının qiymətləndirilməsinə qədər uzanmalıdır Bu əsaslara cəza, çəkirdirmə, ictimai müdafiə və reabilitasiya daxildir. Onlar arasındakı balans mütləq şəkildə sabit deyil və cəzanın icrası zamanı dəyişə bilər, belə ki, saxlanmanın ilkin əsas səbəbi uzun müddət hökmün çəkilməsindən sonra mövcud olmaya bilər. Razılığa gələn Dövlətlərin təcrübəsində, Avropa Şurası tərəfindən qəbul edilmiş müvafiq standartlarda və müvafiq beynəlxalq materiallarda öz əksini tapdığı üçün Avropanın cəza siyasətinin vurğulamasına əsaslanan reabilitasiyanın zəmininin, yəni məhkum edilmiş şəxsin cəmiyyətə reintegrasiyasının vacibliyi vurğulanmaqdadır (*Murrey Hollandiyaya qarşı*, [BP] 2016, § 102; *Hutchison Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2017, § 42).

79. Ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasının praktikada tam şəkildə çəkilə bilməsi faktı onun azaldıla bilməyəcəyi anlamına gəlmir (*Murrey Hollandiyaya qarşı* [BP], 2016, § 99, əlavə istinadlarla).

Bununla belə, insan ləyaqətinə hörmət həbsxana rəhbərliyindən ömürlük məhkum edilmiş məhbusun reabilitasiyası üçün səy göstərməyi tələb edir (*Murrey Hollandiyaya qarşı* [BP], 2016, § 104). Buradan belə nəticə çıxır ki, zəruri yoxlama məhbusun reabilitasiya istiqamətində əldə etdiyi irəliləyişlərini nəzərə almalı, belə irəliləyişlərin saxlamanın davam etməsinin artıq qanuni penoloji əsaslarla əsaslandırılı bilməyəcək qədər əhəmiyyətli olub-olmamasını qiymətləndirməlidir. Buna görə də, mərhəmətli əsaslarla məhdudlaşan baxış yetərli deyil (*Hutçinson Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2017, § 43).

80. Hökmə yenidən baxılması ilə bağlı daxili qanunvericilikdə müəyyən edilmiş meyarlar və şərtlər kifayət qədər aydın və müəyyənlik dərəcəsində olmalı və məhkəmənin müvafiq presedent hüququunu əks etdirməlidir. Bu o deməkdir ki, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası çəkən məhbuslar azadlığa buraxılmaq üçün nə etməli olduqları və bunun şərtləri barədə əvvəldən məlumatlandırılmalıdırlar. Bu məlumat onların hökmünə nə zaman yenidən baxılacağını və ya yenidən baxılma üçün nə zaman müraciət edə biləcəyini özündə ehtiva edir (*Vinter və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2013, § 122). Məhkəmə müvafiq müqayisəli və beynəlxalq materiallarda hökmün verildiyi tarixdən iyirmi beş il gec olmamaqla, daha sonra mütəmadi dövriliklə yenidən baxılmalı olduğuna dair açıq dəstəyi qeyd edib (*yenə orada*, §§ 68, 118, 119 və 120). Bununla belə, Məhkəmə həmçinin qeyd edib ki, bu Razılığa gələn Dövlətlərə cinayət mühakiməsi və hökmü məsələlərində verilməli olan mülahizə sərbəstliyinə daxil olan məsələdir (*yenə orada*, §§ 104, 105 və 120).

81. Yenidən baxılmanın xarakterinə münasibətdə, Məhkəmə vurğulayıb ki, Razılığa gələn Dövlətlərə verilməli olan mülahizə sərbəstliyini nəzərə alaraq, bunun icra və ya məhkəmə hakimiyyəti tərəfindən həyata keçirilməsini göstərmək onun vəzifəsi deyil (*Vinter və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2013, § 120). Buna görə də, hökmə yenidən baxılmasının icra, yoxsa məhkəmə hakimiyyəti tərəfindən həyata keçirilməsini müəyyən etmək hər bir Dövlətin öz üzərinə düşür (*Hutçinson Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2017, § 44).

82. Ekstradisiya kontekstində üçüncü ölkədə tətbiq olunan ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasının Konvensiyaya uyğunluğu Razılığa gələn Dövlətlərdə ömürlük məhbuslara tətbiq edilən bütün standartlara istinadən qiymətləndirilməməlidir. Müvafiq olaraq, *Vinter və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP] işində müəyyən edilmiş daxili kontekstlə bağlı olan prosessual təminatlar ekstradisiya kontekstində tətbiq edilmir. Birinci mərhələdə ərizəçinin ekstradisiya olunduğu və məhkum edildiyi təqdirdə, cəzadan şərti olaraq vaxtından əvvəl azad edilmədən, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məruz qalacağına dair real risk olduğunu güman etməyə imkan verən kifayət qədər əsasların olduğunu sübut edə biləcək sübutlar təqdim edib-ətmədiyini müəyyən olunmalıdır. Əgər belədirsə, ikinci mərhələdə, hökm çıxarılan andan etibarən üçüncü ölkənin hakimiyyət orqanlarına məhkumun reabilitasiya istiqamətində irəliləyişini və ya məhkumun davranışı və digər müvafiq şəxsi hallar əsasında azadlığa buraxılması üçün digər əsasları nəzərdən keçirməyə imkan verən yoxlama mexanizminin mövcud olub-olmadığı müəyyən edilməlidir (*Sanchez-Sanchez Birləşmiş Krallığa qarşı*, §§ 83-97).

83. Daha ətraflı məlumatı [Məhbusların hüquqları haqqında məhkəmə təcrübəsinə dair Təlimatda](#) tapa bilərsiniz.

J. Ekstradisiya və çıxarılma

84. Məhkəmə vurğulayıb ki, Razılığa gələn Dövlətlər əsaslı beynəlxalq hüquq normalarına və müqavilə öhdəliklərinə, o cümlədən Konvensiyaya uyğun olaraq əcnəbilərin ölkəyə girişinə, yaşayışına və ölkədən çıxarılmasına nəzarət etmək hüququna malikdirlər (*Xasanov və Raxmanov Rusiyaya qarşı* [BP], 2022, § 93). Siyasi sığınacaq hüququ nə Konvensiyada, nə də onun Protokollarında əksini tapmayıb. Bununla belə, ölkədən çıxarıldığı təqdirdə sözügedən şəxsin onu qəbul edən ölkədə 3-cü maddəyə zidd olan rəftara məruz qalacağına dair real risklə üzləşəcəyinə inanmaq üçün kifayət qədər əsaslar göstərildiyi halda, deportasiya, ekstradisiya və ya əcnəbini

ölkədən çıxarmaq üçün hər hansı digər tədbirlər 3-cü maddənin tətbiqinə, beləliklə, Konvensiyaya uyğun olaraq Razılığa gələn Dövlətin məsuliyyətinə səbəb ola bilər. Belə şəraitdə 3-cü maddə şəxsin həmin ölkəyə göndərilməməsi öhdəliyini nəzərdə tutur (*Ilias və Əhməd Macaristana qarşı* [BP], 2019, §§ 125-126).

85. Daha ətraflı məlumatı [İmmiqrasiya haqqında məhkəmə təcrübəsinə dair Təlimatında](#) tapa bilərsiniz.

K. Məcburi tibbi müdaxilələr

a. Ümumi prinsiplər

86. Tibbin müəyyən edilmiş prinsiplərin nöqtəyi-nəzərindən müalicəvi zərurət olan bir tədbir, prinsipcə, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan hesab edilə bilməz. Bununla belə, Məhkəmə tibbi zərurətin mövcudluğunun inandırıcı şəkildə göstərildiyinə və qərar üçün prosessual təminatların mövcud olduğuna və onlara əməl edildiyinə əmin olmalıdır (*Jalloh Almaniyaya qarşı* [BP], 2006, § 69).

b. Məcburi qidalandırma

87. Qida qəbul etməkdən şüurlu şəkildə imtina edən saxlanılan şəxsin həyatını xilas etməyə yönəlmiş məcburi qidalandırma prinsipcə qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan hesab edilə bilməz. Bununla belə, Məhkəmə tibbi zərurətin mövcudluğunun inandırıcı şəkildə göstərildiyinə və məcburi qidalanma qərarı üçün prosessual təminatlara əməl edildiyinə əmin olmalıdır (*Ciorap Moldovaya qarşı*, 2007, § 77). Bundan əlavə, aclıq aksiyası zamanı ərizəçinin məcburi qidalanmaya məruz qalma üsulu Konvensiyanın 3-cü maddəsinə əsasən Məhkəmənin məhkəmə təcrübəsi ilə nəzərdə tutulmuş minimum şiddət səviyyəsi həddini keçməməlidir (*Nevmerjitski Ukraynaya qarşı*, 2005-ci il, § 94).

88. *İnter alia*, qida qəbul etməkdən imtina edən psixiatrik xəstənin məcburi qidalanması ilə bağlı olan *Herczegfalvy Avstriyaya qarşı* (1992) işində Məhkəmə müəyyən edib ki, tibbi zərurət səbəbiylə əsaslandırıldığı üçün rəftar 3-cü maddəni pozmayıb (§§ 79-84).

89. Bunun əksinə, Məhkəmə həbsxana şəraitinə etiraz olaraq aclıq aksiyası keçirən məhbusun zorla qidalandırılmasının zəruri tibbi səbəblərdən deyil, daha çox onun etirazını dayandırmağa məcbur etmək məqsədi ilə həyata keçirildiyini və lüzumsuz olaraq onu böyük fiziki ağrıya və alçaldılmaya məruz qoyan tərzdə icra edildiyini müəyyən edib (*Ciorap Moldovaya qarşı*, həmçinin bax: *Nevmerjitski Ukraynaya qarşı*, 2005, § 98).

90. Bu yaxınlarda Məhkəmə, ərizəçinin aclıq aksiyasına başlamasından qısa müddət sonra məcburi qidalandırılmasına tibbi zərurət olmamasını və bunun həyata keçirilməsinə dair hüquqi tənzimləmə və kifayət qədər prosessual təminatların yoxluğunu nəzərə alaraq, dövlət orqanlarının ərizəçinin etiraz aksiyasını idarə edə bilməkdə uğursuz olduğunu hesab edib. Araşdırma olmadığı halda Məhkəmə sözügedən məcburi qidalandırmanın məqsədinin həmin həbsxanada etirazları yatırtmaq olduğunu istisna edə bilməzdi (*Yakovlyev Ukraynaya qarşı*, 2022, §§ 46-51).

c. Məcburi psixiatrik müalicə

91. *Gorobet Moldovaya qarşı* (2011) işində Məhkəmə ərizəçinin qırx bir günlük həbs edilməsi və xəstəxanada məcburi psixiatrik müalicəyə məruz qoyulması üçün heç bir tibbi zərurət olmadığını və belə qanunsuz və özbaşına rəftarın ərizəçidə qorxu, iztirab və ləyaqəti alçaldan rəftara bərabər olan alçaldıcı hisslər oyatdığını müəyyən edib (§ 52).

92. Eyni formada, [intihara cəhd etmiş] ərizəçinin ilkin olaraq məcburi qaydada xəstəxanaya yerləşdirilməsinə haqq qazandırsa da, Məhkəmə *Batalini Rusiyaya qarşı* (2015) işində həbs edilməsi və yeni dərman preparatı ilə bağlı elmi tədqiqatlarda iştirakı daxil olmaqla, şəxsin davamlı olaraq

məcburi qaydada xəstəxanada yerləşdirilməsi üçün hansısa bir tibbi zərurət göstərilmədiyinə qərar verib (§§ 88-91).

93. Bunun əksinə olaraq, *Naoumenko Ukraynaya qarşı* (2004), §§ 113-116 işində Məhkəmə, xüsusən ərizəçinin ciddi psixi pozuntulardan əziyyət çəkməsini, iki dəfə özünü öldürməyə cəhd etməsini və simptomlarını yüngülləşdirmək üçün dərman müalicəsi görməsi faktını nəzərə alaraq həbsxanada ərizəçiyə göstərilən müalicənin, hətta məcburi olsa belə 3-cü maddəni pozduğunu demək üçün əgəlabatan şübhə yaratmayan dəlil tapmadı (həmçinin bax: *Dvořáček Çexiyaya qarşı* (2014), § 106, burada ərizəçi, *inter alia*, iddia edilənə görə, onun məlumatlandırılmış razılığı olmadan həyata keçirildiyi seksoloji müalicədən şikayət edib).

d. Məcburi sterilizasiya

94. Məhkəmə hesab edib ki, sterilizasiya şəxsin reproduktiv sağlamlıq vəziyyətinə böyük müdaxilədir. O, qanuni olaraq müvafiq şəxsin tələbi ilə, məsələn, kontrasepsiya üsulu kimi və ya tibbi zərurətin inandırıcı şəkildə müəyyən edildiyi hallarda müalicəvi məqsədlər üçün həyata keçirilə bilər. Bununla belə Məhkəmə nəzərdən keçirib ki, psixoloji cəhətdən yetkin xəstənin razılığı olmadan belə tibbi rəftarın tətbiqi Konvensiyanın əsaslandığı fundamental prinsiplərdən biri olan insan azadlığı və ləyaqətinə hörmət tələbi ilə bir araya sığmır (*V.C. Slovakiyaya qarşı*, 2011, §§ 106-107).

95. Qaraçı olan ərizəçinin, qeysəriyyə yolu ilə etdiyi doğuşdan dərhal sonra onun məlumatlandırılmış razılığı olmadan sterilizasiya edildiyi *V.C. Slovakiyaya qarşı* (2011) işində Məhkəmə belə nəticəyə gəlib ki, tibb işçilərinin ərizəçiyə pis rəftar etmək niyyəti ilə hərəkət etdiyinə dair heç bir əlamət olmasa da, onlar ərizəçinin müstəqilliyinə və pasiyent kimi seçim hüququna kobud etinasızlıqla yanaşıblar. Buna görə də belə rəftar Konvensiyanın 3-cü maddəsini pozub (§§ 106-120; həmçinin bax *N.B. Slovakiyaya qarşı*, 2012, burada Məhkəmə yetkinlik yaşına çatmayan ərizəçinin sterilizasiyasının həyati əhəmiyyətli tibbi müdaxilə olmadığına və ərizəçinin və/və ya təmsilçisinin məlumatlandırılmış razılığı olmadan həyata keçirildiyinə qərar verib. Belə bir prosedurun ərizəçinin insan azadlığına və ləyaqətinə hörmət tələbi ilə bir araya sığmadığı müəyyən edilib (§§ 74-81)) və əksinə *Y.P. Rusiyaya qarşı* (2022) işində Məhkəmə müəyyən etdi ki, ərizəçinin onun razılığı olmadan sterilizasiyası tələb olunan şiddət həddinə çatmayıb, belə ki, onun sterilizasiyası qeysəriyyə əməliyyatı zamanı həkimlərin ərizəçinin səhhəti və təhlükəsizliyi ilə bağlı səmimi qayğıları ilə şərtlənib və sterilizasiya gözlənilməz və təcili kontekstdə və ərizəçinin məxsusi həssaslığı kimi hər hansı əlavə elementin olmadığı şəraitdə baş verib (§§ 36-38)).

96. Ərizəçilərin – psixiatriya sığınacağında yaşayan əqli inkişafında pozuntu olan qadınların – həkim tərəfindən zorlanmanın qurbanı olduqları və onların iradəsinə zidd olaraq abort edildikləri və doğuşa nəzarətə məruz qaldıqları *G.M. və Başqaları Moldova Respublikasına qarşı* (2022) işində Məhkəmə qeyd edib ki, hüquqi alətlər və Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və Avropa Şurası tərəfindən qəbul edilmiş hesabatlar göstərir ki, məcburi abort, sterilizasiya və doğuşa nəzarət gender əsaslı zorakılığın formalarıdır (§ 88). Məhkəmə xüsusilə müəyyən edib ki, sözügedən qanunvericilik bazasında aşağıdakılar yoxdur: əqli inkişafında pozuntu olan şəxslərdən tibbi müdaxilələr üçün etibarlı, azad və əvvəlcədən razılığın alınması tələbinə təminat verilməsi; bütövlükdə əqli inkişafında pozuntu olan şəxslərə, xüsusən də qadınlara qarşı qeyri-konsensual tibbi müdaxilə praktikasının qarşısını almaq üçün adekvat cinayət qanunvericiliyi; və bütövlükdə əqli inkişafında pozuntu olan şəxslərə və xüsusən də qadınlara qarşı bu cür sui-istifadənin qarşısının alınması üçün digər mexanizmlər (§ 128).

97. Abortun tibbi standartları pozaraq və valideynləri tərəfindən məcbur edilən həssas yetkin gəncin iradəsinə zidd olaraq dövlət xəstəxanasında həyata keçirildiyi işdə, Məhkəmə sözügedən rəftarın ərizəçiyə bilavasitə və uzunmüddətli fiziki və psixoloji təsirlərini nəzərə alaraq bunun insan ləyaqətinə zidd və qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftarın kobud forması olduğunu müəyyən edib (*S.F.K. Rusiyaya qarşı*, 2022, § 81).

e. İnsan bədənindən narkotik maddələrin və digər sübutların çıxarılması

98. Məhkəmə qeyd edib ki, hətta tibbi zərurət səbəbi ilə əsaslandırılmadıqda belə, Konvensiyanın 3-cü maddəsi şübhəli şəxsin cinayətin törədilməsində iştirakına dair sübut əldə etmək üçün onun iradəsinə zidd olaraq tibbi prosedura müraciət etməyi qadağan etmir. Bununla belə, cinayətlə əlaqəli sübutu əldə etmək üçün məcburi tibbi müdaxiləyə hər hansısa müraciət konkret işin faktları əsasında inandırıcı şəkildə əsaslandırılmalıdır. Bu, xüsusilə, prosedurun şəxsin bədəninin içərisindən barəsində şübhəli bilindiği cinayətə dair real sübutları götürmək məqsədi daşdığı hallarda doğrudur. Belə bir hərəkətin məxsusi müdaxilə xarakteri ətrafdakı bütün şərtləriciddi şəkildə yoxlanılmasını tələb edir. Bununla əlaqədar olaraq, sözügedən cinayətin ağırlığı lazımi qaydada nəzərə alınmalıdır. Hakimiyyət orqanları, həmçinin sübutların əldə edilməsinin alternativ üsullarını nəzərə aldıklarını nümayiş etdirməlidirlər. Bundan əlavə, prosedur şübhəli şəxsin sağlamlığına qalıcı zərər vurma riskinə səbəb olmamalıdır (*Jalloh Almaniyaya qarşı* [BP], 2006, §§ 70-71).

99. Bundan başqa, müalicəvi məqsədlər üçün həyata keçirilən müdaxilələrdə olduğu kimi, şəxsin bədənindən sübutların götürülməsi üçün onun məcburi tibbi prosedura məruz qalma üsulu Məhkəmənin Konvensiyanın 3-cü maddəsi üzrə məhkəmə təcrübəsi ilə müəyyən edilmiş minimum şiddət səviyyəsini aşmamalıdır. Bununla bağlı müvafiq amillər aşağıdakılardır: müvafiq şəxsin məcburi tibbi müdaxilə nəticəsində ciddi fiziki ağrı və ya əziyyət çəkib-çəkməməsi; məcburi tibbi prosedur həkimlər tərəfindən təyin edilib-edilməməsi və onlar tərəfindən həyata keçirilib-keçirilməməsi; müvafiq şəxsə daimi tibbi nəzarət altında olub-olmaması və məcburi tibbi müdaxilənin ərizəçinin səhhətinin hər hansı pisləşməsinə gətirib çıxarıb-yaxmaması və onun sağlamlığı üçün qalıcı nəticələrə səbəb olub-olmaması (*Jalloh Almaniyaya qarşı* [BP], 2006, §§ 72-74).

100. Məsələn, Məhkəmə müəyyən edib ki, ərizəçinin yol hərəkəti qaydalarını pozub-pozmamasını müəyyən etmək üçün ondan sidik nümunəsi almaq məqsədilə polis bölməsində kateterizasiyaya məcbur edilməsi onu qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftara məruz qoyub. Bununla əlaqədar olaraq, Məhkəmə qeyd edib ki, hakimiyyət orqanları eyni sübutu ərizəçidən qan nümunəsi də götürməklə əldə edib və bu tədbirin həyata keçirilmə üsulu ərizəçidə həm fiziki ağrı, həm də ruhi iztirablara səbəb olub. (*R.S. Macaristana qarşı*, 2019-cu il, § 72; bax, əksinə, *Schmidt Almaniyaya qarşı* (qrd.), 2006, bu işdə şübhəli şəxsin cinayətdə iştirakını müəyyən etmək üçün onun iradəsinə zidd olaraq ondan qan və tüpürcək nümunələrinin götürülməsi 3-cü maddədə nəzərdə tutulmuş minimum şiddət səviyyəsində çatmayıb.

III. Qeyri-dövlət subyektləri tərəfindən həyata keçirilən işgəncə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftardan və ya cəzadan müdafiə

Konvensiyanın 3-cü maddəsi

“Heç kəs işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır.”

A. Dövlətin pozitiv öhdəliklərinin əhatə dairəsi

101. Baxmayaraq ki, Konvensiyaya əsasən, Razılığa gələn Dövlət fərdi şəxslərin (*Beganović Xorvatiyaya qarşı*, 2009, § 68) və ya fərdi səlahiyyətində fəaliyyət göstərən dövlət agentlərinin (*Çevik Türkiyəyə qarşı* (№ 2)), 2010, § 33) törətdiyi əməllərə görə birbaşa məsuliyyət daşıya bilməz, Məhkəmə hesab edib ki, Dövlətin məsuliyyəti Konvensiyanın 1-ci maddəsi ilə onun üzərinə qoyulmuş öhdəlik ilə hələ də yarana bilər.

102. Bununla əlaqədar olaraq, Məhkəmə hesab edib ki, Razılığa gələn Dövlətlərin Konvensiyanın 1-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş - öz yurisdiksiyalarında olan hər kəs üçün Konvensiyada müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqları təmin etmək öhdəliyi, 3-cü maddə ilə birgə götürülməklə Dövlətlərdən tələb edir ki, onlar yurisdiksiyasında olan şəxslərin işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara, o cümlədən fərdi şəxslər tərəfindən törədilən pis rəftara məruz qalmamasını təmin etmək üçün tədbirlər görsünlər (*Z və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2001, § 73 və *O’Keeffe İrlandiyaya qarşı* [BP], 2014, § 144).

103. Xüsusilə, uşaqlar və digər həssas şəxslər effektiv müdafiə hüququna malikdirlər (*X və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2021, § 177 və *R.B. Estoniyaya qarşı*, 2021, § 78)

104. Bununla əlaqədar olaraq, Məhkəmənin daimi yanaşması belə olub ki, 3-cü maddə Dövlətlərə hakimiyyət orqanlarının nəzarəti altında olduqları üçün həssas vəziyyətdə olan şəxslərin, məsələn saxlanılan şəxslərin və ya hərbi xidmətə çağırılmış hərbiçilərin, fiziki rifahını qorumaq vəzifəsini qoyur (*Premininy Rusiyaya qarşı*, 2011, § 73).

105. Məhkəmə dövlətlərin pis rəftardan qorumağa dair pozitiv öhdəliyini bir neçə fərqli kontekstdə araşdırıb, məsələn:

- uşaq istismarı kontekstində (bax, məsələn, *A. Birləşmiş Krallığa qarşı*, 1998; *Z və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], 2011 və *“Innocence en Danger” Assosiasiyası və “Enfance et Partage” Assosiasiyası Fransaya qarşı*, 2020);
- məişət zorakılığı kontekstində (bax, məsələn, *T.M. və C.M. Moldova Respublikasına qarşı*, 2014; *Talpis İtaliyaya qarşı*, 2017; *Volodina Rusiyaya qarşı*, 2019 və kiberzorakılığa dair bax: *Buturugă Rumıniyaya qarşı*, 2020, §§ 74, 78-79);
- seksual xarakterli cinayətlər kontekstində (bax, məsələn, *M.C. Bolqarıstana qarşı*, 2003; və yetkinlik yaşına çatmayanlarla bağlı, bax *I.C. Rumıniyaya qarşı*, 2016 və *M.G.C. Rumıniyaya qarşı*, 2016);
- məhbuslar arasındakı münaqişələr kontekstində (bax, məsələn, *Pantea Rumıniyaya qarşı*, 2003; *Rodić və başqaları Bosniya və Herseqovinaya qarşı*, 2008 və *D.F. Latviyaya qarşı*, 2013);
- nümayişlər kontekstində (bax, məsələn, *İdentoba və başqaları Gürcüstana qarşı*, 2015, §§ 72-74, § 81 və *Qadınların Təşəbbüslərini Dəstəkləyən Qrup və başqaları Gürcüstana qarşı*, 2021, §§ 70-78);

- əlilliyi olan şəxsə fiziki və şifahi qısnama kontekstində (*Đorđević Xorvatiyaya qarşı*, 2012);
- yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə (*V.K. Rusiyaya qarşı*, 2017) və ya qocaya (*İrina Smirnova Ukraynaya qarşı*, 2016) fiziki və şifahi qısnama kontekstində;
- nifrət motivli zorakılıq kontekstində (bax, məsələn, *Škorjanec Xorvatiyaya qarşı*, 2017 və *Burlya və başqaları Ukraynaya qarşı*, 2018);
- orduda “dedovşina” və bullinq kontekstində (bax, məsələn, *Filippovi Rusiyaya qarşı*, 2022).

B. Dövlətin pozitiv öhdəliklərinin xarakteri

106. Konvensiyanın 3-cü maddəsinə uyğun olaraq dövlətin üzərinə düşən maddi pozitiv öhdəliklərə daxildir: birincisi, müdafiənin qanunvericilik və tənzimləyici bazasını yaratmaq; ikincisi, bəzi dəqiq müəyyən edilmiş hallarda, konkret şəxsləri həmin müddəyə zidd olan rəftar riskindən qorumaq üçün əməliyyat tədbirləri görmək (*X və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2021, § 178).

1. Müvafiq qanunvericilik və tənzimləyici baza yaratmaq öhdəliyi

107. Konvensiyanın 3-cü maddəsindən irəli gələn pozitiv öhdəlik, xüsusilə ən ağır hallarda cinayət-hüquqi müddəaların formalaşdırılması və onların praktikada effektiv tətbiqi yolu ilə, fərdləri onların fiziki və psixoloji toxunulmazlıqlarına olan qəsdlərdən adekvat şəkildə müdafiə etməyə imkan verən qanunvericilik və tənzimləyici bazanın yaradılmasını tələb edir (*X və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2021, § 179).

108. Bu öhdəlik uşaqların sağlamlığını və rifahını qorumaq öhdəliyi olan ictimai xidmət kontekstində, xüsusilə də həmin uşaqların həssas kateqoriyadan olduğu və hakimiyyət orqanlarının müstəsna nəzarəti altında olduğu hallarda xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu öhdəlik, bəzi hallarda xüsusi tədbirlərin və təminatların həyata keçirilməsini tələb edə bilər. Bununla əlaqədar olaraq Məhkəmə, zorakılığı törədən şəxsin uşaq üzərində səlahiyyət sahibi olduğu hallar başda olmaqla uşaqlara qarşı cinsi zorakılıq halları ilə bağlı müəyyən edib ki, səmərəli aşkar etmə və məlumatlandırma mexanizmlərin mövcudluğu müvafiq cinayət qanunlarının effektiv tətbiqi üçün əsasdır (*X və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2021, § 180).

109. Eynilə, məişət zorakılığı kontekstində Məhkəmə qərara alıb ki, bu öhdəlik adətən yerli hakimiyyət orqanlarından cinayət-hüquqi müdafiə sahəsində müsbət tədbirlər görməyi tələb edir. Bu cür tədbirlərə xüsusilə effektiv, mütənasib və çəkindirici cəzaların təyin edilməsi yolu ilə ailədaxili zorakılıq aktlarının kriminallaşdırılması daxildir (*Volodina Rusiyaya qarşı*, 2019, § 78). Bundan əlavə, müdafiə tədbirləri ilə bağlı Məhkəmə tələb edir ki, daxili qanunvericilikdə mövcud olan hüquqi və əməliyyat tədbirləri paketi hakimiyyət orqanlarına müəyyən edilmiş şəraitdə qiymətləndirilmiş risk səviyyəsinə mütənasib və uyğun olan yetərli tədbirlər spektri təklif etməlidir (*Tunikova və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2021, § 95).

2. Preventiv əməliyyat tədbirləri görmək vəzifəsi

110. Konvensiyanın 2-ci maddəsi kimi, 3-cü maddə də müəyyən hallarda dövlətdən pis rəftar qurbanlarını və ya potensial qurbanları qorumaq üçün əməliyyat tədbirləri görməsini tələb edir (*X və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2021, § 181).

111. Xüsusilə, insan davranışının gözlənilməzliyini və prioritetlər və resurslar baxımından həyata keçirilməli olan əməliyyat seçimlərini nəzərə alaraq, bu pozitiv qoruma öhdəliyi hakimiyyət orqanlarının üzərinə hədsiz yük qoymayacaq şəkildə şərh edilməlidir. Buna görə də, heç də hər pis rəftar riski hakimiyyət orqanlarını bu riskin gerçəkləşməsinin qarşısını almaq üçün tədbirlər görməyə məcbur etmir. Bununla belə, tələb olunan tədbirlər uşaqlar və digər həssas şəxslər başda olmaqla onlar üçün effektiv müdafiəni təmin etməli və hakimiyyət orqanlarının bildiyi və ya bilməli olduğu pis

rəftarın qarşısını almaq üçün ağlabatan tədbirləri əhatə etməlidir (*O'Keeffe İrlandiyaya qarşı* [BP], 2014, § 144).

112. Pozitiv öhdəliyin yaranması üçün müəyyən edilməlidir ki, hakimiyyət orqanları üçüncü şəxsin cinayət əməllərindən müəyyən bir şəxsə qarşı real və qaçılmaz pis rəftar riskinin mövcud olduğunu bildiyi və ya bilməli olduğu halda öz səlahiyyətləri çərçivəsində bu riskdən qaçmaq üçün ağlabatan tədbirlər görməyiblər (*X və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2021, § 183).

113. Bununla əlaqədar Məhkəmə qeyd edir ki, riskin xarakteri və səviyyəsinin qiymətləndirilməsi pis rəftar riski ilə bağlı preventiv əməliyyat tədbirlərinin görülməsi öhdəliyinin tərkib hissəsini təşkil edir. Buna görə də dövlətin bu öhdəliyə riayət edib-etməməsinin müəyyən edilməsi həm yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən həyata keçirilən risk qiymətləndirməsinin adekvatlığının təhlilini, həm də tədbir görmək öhdəliyinə səbəb ola biləcək müvafiq risk müəyyən edildikdə və ya müəyyən edilməli olduqda, görülmüş preventiv tədbirlərin adekvatlığının təhlilini əhatə etməlidir (*Kurt Avstriyaya qarşı* [BP], 2021, § 159, Konvensiyanın 2-ci maddəsinə əsasən olsa da).

114. Məhkəmə həmçinin vurğulayıb ki, dövlətin hərəkətsizliyi olmadan pis rəftarın baş verməyəcəyini göstərməyə ehtiyac yoxdur. Dəymiş zərəri yüngülləşdirə və ya nəticələrini dəyişə biləcək real perspektivə malik ağlabatan tədbirlərin görülməməsi dövlətin məsuliyyətinin yaranması üçün kifayətdir (*O'Keeffe İrlandiyaya qarşı* [BP], 2014, § 149).

C. Bəzi illüstrasiyalar

115. Məhkəmə hesab edib ki, cavabdeh dövlət aşağıdakı hallarda insanları pis rəftardan qorumaq öhdəliyini yerinə yetirməyib:

- təcridxana rəhbərliyi saxlanılan şəxsə digər saxlanılanlar tərəfindən edilən sistemativ pis rəftarın qarşısını ala bilməyib (*Premininy Rusiyaya qarşı*, 2011, § 90; həmçinin bax *I.E. Moldova Respublikasına qarşı*, 2020, § 46, burada əqli pozğunluğu olan yetkinlik yaşına çatmayan şəxs zorakı cinayət törətmiş şəxslərlə bir kameraya yerləşdirilib və onlar tərəfindən döyülüb və zorlanıb);
- yerli qanunvericilik bazası məişət zorakılığını ayrıca cinayət və ya digər cinayətlər üçün ağırlaşdırıcı hal kimi nəzərdə tutmayıb və ictimai ittiham qaydasında cinayət təqibinin başlanması üçün zəruri olan minimum zərərin ağırlıq həddini təyin etməyib, habelə hakimiyyət orqanları ərizəçinin müdafiəsi üçün qabaqlayıcı əməliyyat tədbirləri görməyib (*Volodina Rusiyaya qarşı*, 2019-, § 85 və § 91; həmçinin bax: *M.C. Bolqarıstana qarşı*, 2003, § 166, burada Məhkəmə yerli tənzimləyici bazanın zorlanması iddia edilən qurbanı kifayət qədər müdafiə təmin etmədiyini müəyyən edib);
- hakimiyyət orqanları müdafiəsiz olan dini azlıq üzvünü sistemativ hədəf olmaqdan müdafiə edə bilməyib (*Milanoviç Serbiyaya qarşı*, 2010, § 90; həmçinin bax: *Yehovanın Şahidlərinin Qldani yığıncağının üzvləri və Başqaları Gürcüstana qarşı*, 2007, §§ 100-105 və § 124, burada zorakılığa son qoymaq və qurbanları qorumaq üçün təcili tədbirlər görmək üçün kifayət qədər erkən mərhələdə xəbərdarlıq edilməsinə baxmayaraq, polis Yehovanın Şahidlərinin yığıncağına pravoslav kilsəsi üzvlərinin davam edən hücumuna qarşı adekvat tədbir görməyib);
- hərbi hakimiyyət orqanları ərizəçilərin orduda bullinq və “dedovşina”dan xəbər verən və bu aktların qurbanı olan oğlunu hərbi xidmətdə olan olan digər çağırışçıların qisasından qoruya bilməyiblər (*Filippovi Rusiyaya qarşı*, 2022, § 103).

116. Digər tərəfdən, *X və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP] (2021, § 183) işində uşaq evində cinsi zorakılıq iddiaları ilə bağlı Məhkəmə müəyyən edib ki, tənzimləyici çərçivənin həyata keçirilmə üsulu yaşayış müəssisələrində azyaşlı uşaqların cinsi istismarı ilə bağlı heç bir sistemli məsələ müəyyən edilməməsi səbəbindən 3-cü maddənin pozulmasına səbəb olmayıb. O, daha sonra hesab edib ki, işin faktiki hallarında Bolqarıstan hakimiyyət orqanlarının ərizəçilərin pis rəftarın real və qaçılmaz riskinə

məruz qaldığını bildikləri və ya bilməli olduqları qənaətinə gəlmək üçün kifayət qədər dəlillər olmaması səbəbindən onları belə bir riskə qarşı qorumaq üçün yuxarıda göstərilən öhdəliyi yaranmayıb.

IV. İşgəncə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza iddialarını araşdırmaq vəzifəsi

Konvensiyanın 3-cü maddəsi

“Heç kəs işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır.”

A. Prosesual öhdəliklərin əhatə dairəsi

117. Şəxs dövlət agentləri tərəfindən 3-cü maddəni pozan rəftara məruz qalması ilə bağlı mübahisə edilən iddia qaldırıldıqda, bu müddəa Dövlətin Konvensiyanın 1-ci maddəsinə əsasən “öz yurisdiksiyasında olan hər kəs üçün bu Konvensiya ilə müəyyən olunmuş hüquq və azadlıqları təmin etmək” ümumi vəzifəsi ilə birlikdə oxunmalıdır (*Assenov və başqaları Bolqarıstana qarşı*, 1998, § 102 və *El-Masri keçmiş Yuqoslaviya Makedoniya Respublikasına qarşı* [BP], 2012, § 182). Əks halda, işgəncənin, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftarın və cəzanın ümumi hüquqi qadağası, fundamental əhəmiyyətinə baxmayaraq, praktikada səmərəsiz olardı və bəzi hallarda dövlətin agentlərinin faktiki cəzasız qalaraq onların nəzarətində olan şəxslərin hüquqlarından sui-istifadə etmələri mümkün ola bilərdi (*Labita İtaliyaya qarşı* [BP], 2000, § 131).

118. Yuxarıda qeyd olunanlarla əlaqədar olaraq, Məhkəmə vurğulayıb ki, 3-cü maddənin standartlarına uyğun olaraq, hakimiyyət orqanlarının polis və ya digər oxşar dövlət agentləri tərəfindən törədilən pis rəftarla bağlı ciddi iddiaları araşdırarkən, müvafiq cavab tədbirləri görməsi onların qanunun aliliyinə sadıqlıqına, hər hansı qanunsuz əməllərə qarşı dözümlülüyünə və ya gizli sövdələşmə görüntüsünün qarşısını almağına ictimai inamı qorumaq üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir (*Lyapin Rusiyaya qarşı*, 2014, § 139).

119. Bu prosesual öhdəlik, həmçinin, “mübahisəli” olduqda, fərdi şəxslər tərəfindən həyata keçirilən pis rəftarla bağlı iddiaların araşdırılması tələbinə də şamil edilir (*M. və başqaları İtaliyaya və Bolqarıstana qarşı*, 2012, § 100 və *X və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2021, § 184); həmçinin bax: *Ghişoiu Rumıniyaya qarşı*, (qrd.), 2023, §§ 62-64, burada yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə qarşı iddia edilən zorakılıq kontekstində mübahisəli iddianın olmadığı halda heç bir prosesual öhdəlik yaranmamışdır).

B. Araşdırmanın məqsədi

120. Araşdırmanın əsas məqsədi dövlət agentləri və ya dövlət orqanlarının da olduğu işlərdə işgəncəni, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəzanı qadağan edən daxili qanunların səmərəli icrasını təmin etmək və onların öhdəliyi altında baş verən pis rəftara görə cavabdehliyini təmin etməkdir (*Bouyid Belçikaya qarşı* [BP], 2015, § 117).

C. Yoxlamanın xarakteri və dərəcəsi

121. İstintaqın effektivliyinin minimum həddinə cavab verən yoxlamanın xarakteri və dərəcəsi konkret işin hallarından asılıdır. Bu, bütün müvafiq faktlar əsasında və istintaq işinin praktiki

reallıqları nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir (*X və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2021, § 190).

122. Məsələn, uşaqların cinsi zorakılığın qurbanı ola bildiyi hallarda, 3-cü maddədən irəli gələn pozitiv öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, onları ikinci dəfə qurban olmaqdan qorumaq üçün, yerli icraat kontekstində uşaqların üstün mənafe hüquqlarının əsas məsələ kimi səmərəli şəkildə həyata keçirilməsini və uşağın xüsusi həssaslığının və müvafiq ehtiyaclarının adekvat şəkildə qarşılınmasını tələb edir (*B Rusiyaya qarşı*, 2023, § 54). Xüsusilə, belə hallarda 3-cü maddə üzrə prosessual öhdəlik digər tətbiq olunan beynəlxalq sənədlərdən, daha dəqiq desək, Uşaqların Cinsi İstismardan və Seksual Zorakılıqdan Müdafiəsi üzrə Avropa Şurasının Konvensiyasından ("*Lanzarote Konvensiyası*") irəli gələn öhdəliklər işığında şərh edilməlidir (*X və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2021, § 192).

123. Eynilə, incest (zorlama) qurbanının zorakılıq törədən şəxs tərəfindən ölümlə hədələndiyi işdə Məhkəmə vurğulayıb ki, qurbanın cinsi, etnik mənşəyi və keçmiş travmaları ilə bağlı məxsusi həssaslığını bildiklərinə görə, hakimiyyət orqanları onu bu təhlükənin reallaşmasından, həmçinin hədə-qorxudan, qisasdan və təkrar qurban olmaqdan qorumaq üçün cinayət şikayətlərinə operativ və səmərəli reaksiya verməli idilər (*J.I. Xorvatiyaya qarşı*, 2023, § 97).

D. İstintaq standartları

1. İlkin qeydlər

124. *S.M. Xorvatiyaya qarşı* ([BP] 2020, §§ 311-320) işində Məhkəmə Konvensiyanın 2, 3 və 4-cü maddələrinin kəşşən prinsiplərinin əsasında prosessual öhdəliklə bağlı məhkəmə təcrübəsini ümumiləşdirib. Məhkəmə xüsusilə qeyd edib ki, Dövlətin pozitiv öhdəliklərinin ümumi əhatə dairəsi, Konvensiyaya zidd rəftarın Dövlət agentlərinin iştirakı ilə törədilən hallar və fiziki şəxslər tərəfindən zorakılığın tətbiq edildiyi hallar arasında fərqlənsə də, prosessual tələblər oxşardır (*Sabalić Xorvatiyaya qarşı*, 2021, § 96).

125. Xüsusilə, hakimiyyət orqanlarının rəsmi şikayət verildiyi andan dərhal hərəkətə keçmə öhdəliyi var. Bununla belə, hətta açıq şikayət olmadıqda belə, işgəncə və ya pis rəftarın baş verə biləcəyinə dair kifayət qədər aydın digər göstəricilər olduqda araşdırma aparılmalıdır. Məsələn onların diqqətinə çatdıqdan sonra hakimiyyət orqanları öz təşəbbüsləri ilə hərəkətə keçməlidirlər (*Yehovanin Şahidlərinin Qldani İcması və Başqaları Gürcüstana qarşı*, 2007, § 97).

126. 3-cü maddə üzrə prosessual öhdəlik çətin təhlükəsizlik şəraitində, o cümlədən silahlı münaqişə kontekstində tətbiq olunmağa davam edir. Hətta istintaq aparmaq vəzifəsinə gətirib çıxaran hadisələrin ümumiləşdirilmiş zorakılıq kontekstində meydana gəldiyi və müstəntiqləri daha az effektiv istintaq tədbirlərindən istifadə etməyə məcbur edən və ya istintaqın ləngiməsinə səbəb olan maneələr və məhdudiyyətlərlə üzləşildiyi hallarda belə 3-cü maddə effektiv və müstəqil istintaqın aparılmasını təmin etmək üçün bütün ağlabatan addımların atılmasını tələb edir (*Mokanu və başqaları Rumıniyaya qarşı* [BP], 2014, § 319).

127. Nəhayət, 2-ci maddədə nəzərdə tutulanlarla uzlaşan 3-cü maddənin prosessual tələbinə riayət olunmasının qiymətləndirilməsi aşağıdakı bir neçə parametrlər əsasında qiymətləndirilir: istintaq tədbirlərinin adekvatlığı, istintaqın operativliyi, qurbanın istintaqa cəlb edilməsi və istintaqın müstəqilliyi. Bu elementlər bir-biri ilə əlaqəlidir və onların hər biri ayrılıqda götürüldükdə özlüyündə bir sonluq təşkil etmir. Bunlar birlikdə götürüldükdə istintaqın effektivlik dərəcəsinin qiymətləndirilməsinə imkan verən meyarlardır (*R.R. və R.D. Slovakiyaya qarşı*, 2020, § 178, həmçinin *bax: 2-ci maddə ilə bağlı Mustafa Tunç və Fecire Tunç Türkiyəyə qarşı* [BP], 2015, § 225).

2. Müstəqillik

128. İstintaqın effektiv olması üçün onun aparılmasına cavabdeh olan qurumlar və şəxslər, onun yönəldiyi qurumlar və şəxslərdən müstəqil olmalıdırlar. Bu, tək cə iyerarxik və ya institusional

əlaqənin olmaması deyil, həm də praktiki müstəqillik deməkdir (*Bouyid Belçikaya qarşı* [BP], 2015, § 118).

129. Bununla əlaqədar olaraq, tətbiq olunan tələblər mücərrəd qiymətləndirmədən daha çox, bütövlükdə istintaqın müstəqilliyinin konkret araşdırılmasını tələb edir. Bundan əlavə, tətbiq olunan tələblər istintaqa cavabdeh olan şəxslərin və orqanların mütləq müstəqilliyə sahib olmalarından çox onların məsuliyyətə cəlb oluna biləcək şəxslərdən və strukturlardan kifayət qədər müstəqil olmasını tələb edirlər. Beləliklə, müstəqillik dərəcəsinin adekvatlığı hər bir iş üçün mütləq səciyyəvi olan bütün halların işığında qiymətləndirilməlidir (*M.B. və başqaları Slovakiyaya qarşı*, 2021, § 91).

130. Məhkəmə müəyyən etdi ki, sözügedən istintaq aşağıdakı hallarda müstəqil olmayıb:

- müstəntiqlər təqsislənmiş şəxslər kimi (onlardan ikisi general idi) hərbi iyerarxiya daxilində tabeçilik münasibətində olan zabit hərbi prokurorlar idi (*Mokanu və başqaları Rumıniyaya qarşı* [BP], 2014, § 333);
- istintaqı aparan prokuror həm də rəsmi olaraq ərizəçiyə qarşı cinayət ittihamı irəli sürmüş və ərizəçi barəsində həbs qətimkan tədbir seçilməsi üçün müraciət etmişdir (*Boicenco Moldovaya qarşı*, 2006, § 124);
- istintaq orqanı istintaqın əsas və mühüm hissəsini – iddia edilən pis rəftarın icraçılarının müəyyən edilməsini – agentlərinin cinayəti törətdiyi iddia edilən həmin orqana həvalə edib və başqa heç bir tədbir görmədən sözügedən polis məmurlarını müəyyən etməyin mümkün olmadığı qənaətinə inanmağa davam edib (*Nəcəfli Azərbaycana qarşı*, 2012, §§ 52-54; həmçinin bax *Bursuc Rumıniyaya qarşı*, 2004, § 104, burada sübutlar götürülüb və şahidlər barəsində istintaq aparılan zabitlərlə eyni şəhərdə eyni qüvvəyə mənsub olan polis əməkdaşları tərəfindən dinlənilib.);
- araşdırmaya rəhbərlik edən müstəntiqin işəgötürəni olan Daxili İşlər Nazirliyinin mətbuat katibi cinayət işinin başlanmasından üç gün sonra və onun nəticələrini gözləmədən mətbuata ərizəçiyə polis tərəfindən pis rəftar edilmədiyini və onun iddialarının doğru olmadığını bildirib (*Emin Hüseyinov Azərbaycana qarşı*, 2015, § 74);
- müstəntiqlər ikinci ərizəçidən, cəlb olunmuş məmurlar və şahidlərdən müsahibə almaq və ya ikinci ərizəçinin xəsəratları ilə bağlı məhkəmə-tibbi ekspertiza təyin etmək kimi hər hansı müstəqil addımlar atmadıqları üçün onların davranışı lazımi şəffaflyq və müstəqillikdən məhrum olub (*Durđević Xorvatiya qarşı*, 2011, §§ 89-90);
- müstəntiqlər, hətta ərizəçi və hər hansı digər şahidləri dinləmədən, yalnız polis əməkdaşlarının, o cümlədən cinayəti törətməsi iddia edilən şəxslərin və onların sözügedən hadisələrdə hər hansı formada iştirak etmiş həmkarlarının təqdim etdikləri hadisə versiyasına əsaslanaraq heç bir əsas göstərmədən cinayət işinin hallarını müəyyən ediblər (*Virabyan Ermənistanaya qarşı*, 2012, §§ 165-167; həmçinin bax *Süleymanov Rusiyaya qarşı*, 2013, § 144);
- prokurorluq istintaq altında olan zabitlərlə eyni komandanlıq zəncirinə tabe olan polis işçilərindən kömək tələb edib (*Baranin və Vukçević Monteneqroya qarşı*, 2021, § 144).

131. Əksinə, Məhkəmə aşağıdakı hallarda istintaqın müstəqilliyi ilə bağlı problem aşkar etməyib:

- mübahisələndirilən inzibati orqan və ya onun işçiləri işə cəlb olunmayıb və işdə onların müstəqil olmadıqlarını göstərən heç bir sübut olmayıb (*X və başqaları Bolqarıstanaya qarşı* [BP], 2021, § 207);
- istintaq xüsusi olaraq cinayət işi çərçivəsində tək-cə məhkəmə orqanları tərəfindən deyil, həmçinin müstəqilliyin bütün təminatlarını təqdim edən müstəqil inzibati orqan tərəfindən həyata keçirilib (*P.M. və F.F. Fransaya qarşı*, 2021, § 71);
- istintaq həm iyerarxi, həm də institusional cəhətdən istintaqın yönəldiyi şəxslərdən müstəqil olan Dövlət Prokurorluğu tərəfindən aparılıb və sonuncu bütün istintaq tədbirlərini özü həyata

keçirib və lazımi iyerarxik və ya institusional müstəqilliyə malik olmayan şəxslərin heç bir nəticəsinə etibar etməyib (*V.D. Xorvatiyaya qarşı* (№ 2), 2018, § 69).

3. Adekvatlıq

132. “Effektiv” olması üçün istintaq adekvat olmalıdır. Bu o deməkdir ki, istintaq faktların müəyyən edilməsinə, istifadə edilən gücün şəraitə uyğun olaraq əsaslı olub-olmamasının təyin edilməsinə və məsul şəxslərin müəyyən edilməsi və [lazım gəldikdə] cəzalandırılmasına qadir olmalıdır (*Labita İtaliyaya qarşı* [BP], 2000, § 131 və *Jeronovičs Latviyaya qarşı* [BP], 2016, § 103). Əgər belə olmasaydı, işgəncənin, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftarın və cəzanın ümumi hüquqi qadağası fundamental əhəmiyyətinə baxmayaraq, praktikada səmərəsiz olardı və bəzi hallarda dövlət agentlərinin faktiki cəzasız qalaraq onların nəzarətində olan şəxslərin hüquqlarından sui-istifadə etmələri mümkün ola bilərdi (*Cestaro İtaliyaya qarşı*, 2015, § 204).

133. İstintaq hərtərəfli aparılmalıdır, bu da o deməkdir ki, hakimiyyət orqanları nə baş verdiyini öyrənmək üçün həmişə ciddi cəhd göstərməli, cinayət işini bağlamaq və ya qərarlarının əsası kimi istifadə etmək üçün tələsik və ya əsassız nəticələrə əsaslanmamalıdır. *Inter alia*, onlar hadisə ilə bağlı sübutları, o cümlədən, şahid ifadələrini və məhkəmə-tibbi ekspertizasıyla bağlı sübutları təmin etmək üçün əllərindən gələn bütün ağılabatan addımları atmalıdırlar. İstintaqın xəsarətlərin səbəbini və ya məsul şəxslərin şəxsiyyətini müəyyən etmək qabiliyyətinə xələl gətirən hər hansı çatışmazlığı bu standartı pozmaq riski daşıyır (*El-Masri keçmiş Yuqoslaviya Makedoniya Respublikasına qarşı* [BP], 2012, § 183).

134. Məhkəmə müəyyən etdi ki, sözügedən istintaq aşağıdakı hallarda qeyri-adekvatdır:

- istintaq orqanları ərizəçinin polis tərəfindən pis rəftara məruz qalması ilə bağlı iddialarını rədd edərkən əsasən cinayəti törətdiyi iddia edilən şəxslərin və digər polis əməkdaşlarının ifadələrinə, habelə polisin daxili sənədlərinə istinad edib (*M.F. Macaristana qarşı* (2017, § 55); həmçinin bax: *Archip Rumıniyaya qarşı*, 2011, §§ 66-71, burada məhkəmə orqanları faktiki hallar haqqında çox təfərrüat təqdim etmədən və hadisənin faktlarını və hallarını diqqətlə nəzərdən keçirmədən qərara gəliblər və istintaq orqanları sübutların qiymətləndirilməsinə seçici və bir qədər qeyri-ardıcıl yanaşma tətbiq ediblər (§§ 66-71);
- müvafiq qurumlar pis rəftarla bağlı onların diqqətinə çatdırılan mötəbər iddialara baxmayaraq, passiv qalıblar və rəsmi araşdırma apara bilməyiblər (*M.S. Xorvatiyaya qarşı* (№ 2), 2015, §§ 81-84; həmçinin bax *Hovhannisyan Ermənistanaya qarşı*, 2018, §§ 58-59);
- ərizəçi tərəfindən pis rəftar törədən şəxslərdən birinin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsinə baxmayaraq, onun şəxsiyyəti heç vaxt rəsmi qaydada müəyyən edilməyib və ona qarşı ittiham irəli sürülməyib (*Barovov Rusiyaya qarşı*, 2021, § 39; həmçinin bax: *Oçiqava Gürcüstana qarşı*, 2023, § 59, burada hakimiyyət orqanları yeddi həbsxana işçisinin ərizəçi də daxil olmaqla məhbuslarla sistemativ pis rəftarda təqsirli bilindiği işdə yüksək vəzifəli həbsxana məmurlarının iştirakını araşdırma bilmədilər);
- yerli hakimiyyət orqanları ərizəçinin pis rəftara məruz qaldığını iddia etdiyi evə basqında iştirak edən, şəxsiyyəti müəyyənləşdirməyə imkan verəcək nömrə və ya hərflər olmayan maskalar taxmış ixtisaslaşmış bölmənin polis əməkdaşlarını müəyyən edə və dindirə bilməyiblər (*Hristovi Bolqaristana qarşı*, 2011, § 91);
- müvafiq orqanlar cinayət təqibi zamanı sübutların əsas hissəsini qəbul edilməz edən prosesual səhvlərə yol verib ki, bu da təqibin dalana dirənməsinə gətirib çıxarıb (*Maslova və Nalbandov Rusiyaya qarşı*, 2008, §§ 92-97).

135. Əksinə, Məhkəmə yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən atılan müxtəlif addımları nəzərə alaraq, aşağıdakı hallarda istintaqın adekvatlığı ilə bağlı problem aşkar etməyib:

- məcburi hərbi xidmət zamanı ərizəçinin pis rəftar və zorakılığa məruz qalması ilə bağlı *Baklanov Ukraynaya qarşı*, 2013-cü il işi;
- məhkəmənin əvvəllər 3-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etdiyi pis rəftar iddiaları ilə əlaqədar Dövlət Prokurorluğu tərəfindən açılmış təzə istintaqla bağlı *V.D. Xorvatiya qarşı (№ 2)*, 2018 işi;
- dindirmə zamanı və polis nəzarətində olarkən ərizəçilərin polis tərəfindən pis rəftara məruz qalması iddiaları ilə bağlı *P.M. və F.F. Fransaya qarşı* (2021) işi.

4. Cəldlik və ağılabatan operativlik

136. 3-cü maddə istintaqların cəld aparılmasını və ağılabatan operativliklə davam etdirilməsini tələb edir. Müəyyən situasiyada istintaqda irəliləyişə mane olan maneələr və ya çətinliklər ola bilsə də, hakimiyyət orqanlarının pis rəftar iddialarının araşdırılması zamanı cəld reaksiyası ümumi olaraq onların qanunun aliliyinə sadiqliyinə ictimai inamı qorumaq və hər hansı qanunsuz əməllərdə gizli sövdələşmənin və ya onlara dözümlülük görünüşünün qarşısını almaq üçün vacib sayıla bilər (*Bouyid Belçikaya qarşı* [BP], 2015, § 121).

137. Məhkəmə müəyyən edib ki, yerli hakimiyyət orqanları, *inter alia*, aşağıdakı hallarda cəld və ağılabatan operativ istintaq apara bilməyiblər:

- yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə qarşı məişət zorakılığı ilə bağlı cinayət prosesinin üç instansiya üzrə baxılması səkkiz il dörd ay çəkib (*D.M.D. Rumıniyaya qarşı*, 2017, § 53; həmçinin bax: *Y. Sloveniyaya qarşı*, 2015, § 99, burada ərizəçinin cinsi zorakılığa məruz qalması ilə bağlı şikayətini verdiyi andan birinci instansiyanın qərarı çıxarılan qədər yeddi ildən artıq müddət keçib);
- cəzaçəkmə müəssisəsində nəzarətçilərin pis rəftar kontekstində məhkəmə prosesi cinayət barədə şikayət verilməsindən beş il səkkiz ay sonra başlayıb və işə Məhkəmədə baxılan zaman proses hələ də davam edib (*Indelicato İtaliyaya qarşı*, 2001, § 37);
- şahidlərin müəyyən edilməsində və ya onların ifadələrinin alınmasında əsassız gecikmələr olub (*Baranin və Vukčević Monteneqroya qarşı*, 2021, § 142, 11 və *Mätäsaru və Saviççi Moldovaya qarşı*, 2010, §§ 88 və 93);
- cinayət prosesi cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə müddətinin keçməsi ilə nəticələnəcək formada əsassız olaraq uzadılıb (*Angelova və İliyev Bolqarıstana qarşı*, 2007, §§ 101-103; həmçinin bax: *Barovov Rusiyaya qarşı*, 2021, §§ 39 və 42);
- müvafiq vaxtda əsas mütəxəssislə dindirmədə ləngimələr olub, pis rəftarın aydın əlamətləri müəyyən edilə bilməyib, eləcə də heç bir qərarın verilmədiyi uzun ümumi müddət olub (*I.E. Moldova Respublikasına qarşı*, 2020, § 52);
- irqi motivli pis rəftarın qurbanı olduğu iddia edilən və yetkinlik yaşına çatmayan ərizəçilərdən şifahi sübutların alınmasında gecikmələr olub (*M.B. və başqaları Slovakiyaya qarşı*, 2021, §§ 82-83);
- ərizəçinin zorakılıq, qısnama, təhdid və pis rəftarla bağlı iddiaları (hamısı məişət zorakılığı kontekstində idi) üzrə bir sıra istintaq və davam edən cinayət təqibləri ya müddətin keçməsinə görə, ya da hadisələrdən sonra hakimiyyət orqanlarının passivliyinə görə uzun illər hələ də davam edirdi (*M.S. İtaliyaya qarşı*, 2022, §§ 141 və 150).

138. Əksinə, Məhkəmə aşağıdakı hallarda, istintaqın aparılmasının cəldlik və ağılabatan operativlik tələbinə zidd olmadığını müəyyən edib:

- istintaqın uzunluğu çoxsaylı dindirmələr və ən azı dörd ekspert qiymətləndirməsi aparıldığı üçün həyata keçirilən araşdırmaların həcmi ilə izah oluna bilər (*Ghedir və başqaları Fransaya qarşı*, 2015, § 133);

- kompensasiya prosesinin çox uzun sürsə də (15 il), cavabdeh şəxslər məsuliyyətə cəlb edilərək ərizəçiyə ağır bədən xəsarəti yetirilməsi ilə bağlı faktlar müəyyən edilib və ərizəçiyə kompensasiya təyin edilib (*İsayeva Ukraynaya qarşı*, 2018, §§ 63-66);
- bir neçə şahidin dindirilməsini, ekspert rəyinin və hadisə ilə bağlı digər sübutların əldə edilməsini tələb edən işin nisbi mürəkkəbliyinə baxmayaraq, istintaq ümumilikdə altı aya yaxın davam edib (*V.D. Xorvatiyaya qarşı (№ 2)*, 2018, § 80).

5. İctimai nəzarət və qurbanın iştirakı

139. İstintaq həm praktiki, həm də nəzəri cəhətdən hesabatlılığı təmin etmək üçün ictimai nəzarətin yetərlik elementini təmin etməlidir (*Al Nashiri Rumıniyaya qarşı*, 2018, § 641 və orada istinad edilən işlər).

140. Bundan əlavə, qurban istintaqda effektiv iştirak edə bilməlidir (*Bouyid Belçikaya qarşı* [BP], 2015, § 122 və *X və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2021, § 189). Bununla belə, polis hesabatlarının və istintaq materiallarının açıqlanması və ya nəşri fərdi şəxslər və ya digər araşdırmalar üçün mümkün zərərli təsirləri olan həssas məsələləri əhatə edə bilər. Buna görə də, qurbanın və ya onun yaxın qohumlarının istintaq irəlilədikcə ona çıxışına icazə verilməsi avtomatik tələb kimi qəbul edilə bilməz. Tələb olunan çıxış mövcud prosedurların digər mərhələlərində də təmin oluna bilər və istintaq orqanlarının araşdırma zamanı konkret istintaq tədbiri ilə bağlı hər bir müraciəti təmin etmək öhdəliyi yoxdur (*Stevan Petrović Serbiyaya qarşı*, 2021, § 109).

141. Məhkəmə aşağıdakı hallarda istintaqın qurban üçün kifayət qədər əlçatan olmadığını və ya adekvat ictimai nəzarətə imkan vermədiyini müəyyən edib:

- müstəntiq qurbanları şəxsən dinləməyib və ya onların hadisə versiyasını qərarlarında qeyd etməyib, hətta bu qərarları qurbanlara təqdim etməyib (*Dedovskiy və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2008, § 92);
- daxili qanunvericilikdə məhkəməyəqədər mərhələdə iş materialları ilə tanış olmaq imkanı verən, daha dəqiqliklə, müraciətin rədd edilməsi və ya ona icazə verilməsinin əsaslarının sadalanması, həmin materiallara iddiaçının çıxışının nə dərəcədə mümkün ola biləcəyi, sorğuya baxılma müddətləri ilə bağlı və ya müvafiq sorğulara çıxışın təmin edilməsi ilə bağlı xüsusi prosedur mövcud olmayıb (*Oleksiy Mixayloviç Zaxarkin Ukraynaya qarşı*, 2010, § 73);
- hakimiyyət orqanları daxili qanunvericiliyin aşkar tələbinə zidd olaraq öz qərarları haqqında məlumatları ardıcıl olaraq gizlətməmiş və ya ərizəçilərə bu cür məlumatların verilməsini xeyli gecikdirmişlər (*Çerneqa və başqaları Ukraynaya qarşı*, 2019, § 166).

142. Əksinə, Məhkəmə qurbana faktları göstərmək və istintaqda əldə ediləcək sübutları təklif etmək imkanı verən adekvat məlumat və materiala çatımlılıq verildiyi halda, ictimai nəzarət və ya qurbanın iştirakı ilə bağlı heç bir problem aşkar etməyib (*V.D. Xorvatiyaya qarşı (№ 2)*, 2018, §§ 78).

E. Cinayət təqibi, sanksiya və kompensasiya ilə bağlı məsələlər

143. Məhkəmə effektiv istintaq aparmaq öhdəliyinin nəticə deyil, vasitələrlə bağlı öhdəlik olduğunu vurğulayıb (*X və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2021, § 186). İstintaq milli məhkəmələrdə işin başlanmasına səbəb olduqda, məhkəmə araşdırması mərhələsi də daxil olmaqla bütövlükdə icraat Konvensiyanın 3-cü maddəsinin tələblərinə cavab verməlidir. Bura həmin proseslərin sonunda tətbiq edilən sanksiyalar da daxildir. Hər bir cinayət təqibinin məhkumluq və ya konkret cəza ilə başa çatması öhdəliyi olmasa da, məhkəmələr heç vaxt fiziki və ya psixoloji toxunulmazlığa ağır hücumların cəzasız qalmasına və ya ağır cinayətlərə həddən artıq yüngül cəza verilməsinə icazə verməməlidir. Buna görə də, Məhkəmənin nəzərdən keçirməli olduğu vacib məqam, məhkəmələrin öz qənaətinə gələrkən işə nə dərəcədə hərtərəfli baxdığını və ya baxmadığını yoxlamaqdır. Burada məqsəd pis

rəftar qadağasına qarşı pozuntuların qarşısını almaqda məhkəmə sisteminin çəkirdici təsirinin və onun rolunun əhəmiyyətinin zəifləməməsini təmin etməkdir (*Sabalić Xorvatiyaya qarşı*, 2021, § 97).

144. Məhkəmə pis rəftara görə müvafiq sanksiyaların seçilməsində milli hakimiyyət orqanlarına və məhkəmələrə əsaslı ixtiyar verməklə yanaşı, əməlin ağırlığı ilə təyin edilən cəza arasında aşkar qeyri-mütənasiblik olan hallarda müəyyən nəzarət səlahiyyətindən istifadə etməli və müdaxilə etməlidir (*Myummyun Bolqarıstana qarşı*, 2015, § 67).

145. Bununla əlaqədar olaraq, istintaqın praktikada effektiv olması üçün dövlətin 3-cü maddəyə zidd olan təcrübələri cəzalandıran cinayət-hüquqi müddəaları qəbul etməsi ilkin şərtidir (*Cestaro İtaliyaya qarşı*, 2015, § 209).

146. Dövlət agentləri pis rəftarla bağlı cinayətlərdə ittiham olunduqları hallarda, onlar cinayət təqibi zamanı vəzifələrindən kənarlaşdırılmalı və məhkum edildikləri halda, işdən azad edilməlidirlər (*Gäfgen Almaniyaya qarşı* [BP], 2010, § 125; *Barovov Rusiyaya qarşı*, 2021, § 43).

147. Məhkəmə həmçinin qərara alıb ki, dövlət agentləri tərəfindən törədilən işgəncə və ya pis rəftarla bağlı işlərdə müddətin keçməsinə görə cinayət icraatı dayandırılmamalı, habelə belə hallarda amnistiya və əfvlərə yol verilməməlidir. Bundan əlavə, müddətinin keçməsinin tətbiqi üsulu Konvensiyanın tələblərinə uyğun olmalıdır. Buna görə də, heç bir istisnaya yol verilməyən sabit müddətləri qəbul etmək çətindir (*Mokanu və başqaları Rumıniyaya qarşı*, [BP], 2014, § 326). Bu prinsip xüsusilə də fundamental insan hüquqlarının ciddi pozuntularına aid olduqda fərdi şəxslər tərəfindən törədilən zorakılıq aktlarına da şamil ediləcək formada genişləndirilib (*Pulfer Albaniyaya qarşı*, 2018, § 83 fiziki zorakılıq kontekstində; *E.G. Moldova Respublikasına qarşı*, 2021, § 43 cinsi zorakılıq kontekstində və *M.S. İtaliyaya qarşı*, 2022, məişət zorakılığı kontekstində § 144).

148. Beləliklə, Məhkəmə hakimiyyət orqanlarının operativ və lazımı diqqətli davranmaması nəticəsində müddətin ötürülməsi və cinayət təqibinin müddətinin uzadıldığı işlərdə 3-cü maddənin prosessual təminatlarının pozulmasını müəyyən edib. Bundan əlavə, xatırlamaq lazımdır ki, Məhkəmə təqsirləndirilən tərəfin hüquqi məsuliyyətdən yayınmasına şərait yaradan işgəncə aktlarının və ya pis rəftarın digər formalarının yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən daha az ağır cinayətlər kimi qeyri-adekvat səciyyələndirilməsini və müddətlərin qısaldılmasını da 3-cü maddənin pozuntuları kimi müəyyən edib (*Mahiyət etibarlı ilə işgəncə aktı təşkil edən cinayətlə bağlı cinayət təqibi, məhkumluq və cəzalandırma üçün iddia müddətinin tətbiqi ilə bağlı məsləhət rəyi* [BP], §§ 61-62, 2022).

149. Nəhayət, Konvensiyanın 3-cü maddəsinə zidd olaraq, Dövlət agentləri tərəfindən qəsdən pis rəftara məruz qoyma hallarında Məhkəmə dəfələrlə müəyyən edib ki, hüquq pozuntusunu kifayət qədər bərpa etmək üçün iki tədbir önəmlidir. Birincisi, dövlət orqanları məsul şəxslərin müəyyən edilməsi və cəzalandırılması ilə nəticələnə biləcək hərtərəfli və səmərəli araşdırma aparmalıdır. İkincisi, uyğun olduğu hallarda ərizəçiyə kompensasiyanın təyin edilməsi və ya ən azı, pis rəftar nəticəsində ərizəçinin dəymiş ziyana görə kompensasiya axtarmaq və əldə etmək imkanı olmalıdır (*Gäfgen Almaniyaya qarşı* [BP], 2010-cu il, § 116; *Razzakov Rusiyaya qarşı*, 2015, § 50).

F. Nifrət cinayətlərinin araşdırılması

150. Məhkəmə cəmiyyətin irqçiliyi pisləməsini davamlı olaraq nümayiş etdirmək ehtiyacını nəzərə alaraq irqi zəmində hücumla bağlı hərtərəfli və ədalətli istintaqın aparılmasının zəruriliyini vurğulayır. Çünki bu, azlıqları əmin edir ki, hakimiyyət onları potensial irqçi zorakılıqdan qoruya biləcək qabiliyyətdədir (*Antayev və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2014, § 110).

151. Beləliklə, şübhəli irqçi münasibətin tətiklədiyi zorakılıq hadisələrini araşdırarkən, hakimiyyət orqanlarından hadisədə irqçilik motivlərinin olub-olmadığını müəyyən etmək və şəxsin etnik mənşəyinə əsaslanan nifrət hisslərinin və ya qərəzli münasibətin bu hadisədə rol oynayıb-oynamadığını müəyyən etmək üçün bütün ağılabatan tədbirləri görmələri tələb olunur. İrqçi motivli zorakılıq və qəddarlığa hər hansı irqçi çalarları olmayan hallarla bərabər yanaşmaq fundamental

insan hüquqlarına məxsusi dağıdıcı təsir göstərən hərəkətlərin spesifik təbiətinə göz yummağa bərabər olardı (*Abdu Bolqarıstana qarşı*, 2014, § 44). Sözügedən öhdəlik Konvensiyanın 3-cü maddəsi ilə birlikdə götürülərək Konvensiyanın 14-cü maddəsinə əsasən dövlətlərin üzərinə düşən öhdəliyin bir hissəsi olmaqla yanaşı Konvensiyanın 3-cü maddəsindən irəli gələn prosessual öhdəliklərin bir aspektidir (*M.F. Macarıstana qarşı*, 2017, § 73). O, həmçinin 3-cü maddə ilə bir araya sığmayan müəyyən rəftar növünün fərdi şəxs tərəfindən tətbiq edildiyi hallarda da tətbiq edilir (*Abdu Bolqarıstana qarşı*, 2014, § 44).

152. Bundan əlavə, belə bir istintaq təkcə qurbanın faktiki və ya dərk edilən şəxsi statusuna və ya xüsusiyyətlərinə əsaslanan zorakılıq hallarına deyil, həm də qurbanın faktiki və ya ehtimal edilən müəyyən statusa və ya qorunan xüsusiyyətə malik olan başqa şəxslə faktiki və ya ehtimal edilən əlaqəsinə və ya mənsubiyyətinə əsaslanan zorakılıq hallarına da aiddir (*Škorjanec Xorvatiyaya qarşı*, 2017, § 56).

153. İrqi motivasiyanı sübut etmək çox vaxt praktikada çətin olacaq. Cavabdeh Dövlətin zorakılıq aktının mümkün irqçi çalarlarını araşdırmaq öhdəliyi mütləq yox, ən yaxşı səy göstərmək öhdəliyidir. Hakimyyət orqanları irqi motivli zorakılığın göstəricisi ola biləcək şübhəli faktları gözardı etmədən hazırkı şəraitdə sübutları toplamaq və qorumaq üçün ağılabatan olanı etməli, həqiqəti aşkar etmək üçün bütün praktiki vasitələri araşdırmalı və tam əsaslandırılmış, qərəzsiz və obyektiv qərarlar qəbul etməlidir (*Antayev və başqaları Rusiyaya qarşı*, 2014, § 122).

154. Eyni mülahizələr, məsələn, dini dözümsüzlük nəticəsində yaranan zorakılıq və ya gender əsaslı ayrı-seçkilik və ya cinsi oriyentasiya əsaslanan zorakılıq üçün də keçərlidir (*Sabalić Xorvatiyaya qarşı*, 2021, § 94).

155. Daha ətraflı məlumatı *Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 14-cü maddəsi və Konvensiyanın ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi ilə bağlı olan 12 sayılı protokolunun 1-ci maddəsinə dair Təlimatda* tapa bilərsiniz.

G. Transsərhəd kontekstlərdə prosessual öhdəliklər

156. Cinayət istintaqının səmərəliliyi tələbi bəzi hallarda istintaq orqanlarının digər dövlətin hakimyyət orqanları ilə əməkdaşlıq etmə öhdəliyini özündə ehtiva edə bilər ki, bu da yardım axtarmaq və ya yardım etmək öhdəliyini nəzərdə tutur. Bu öhdəliklərin xarakteri və həcmi istər-istəməz hər bir konkret işin şəraitindən, məsələn əsas sübutların müvafiq Razılığa gələn Dövlətin ərazisində olub-olmamasından və ya şübhəli şəxslərin oraya qaçıb-qaçmamasından asılı olacaq. Bu o deməkdir ki, müvafiq Dövlətlər qarşılıqlı hüquqi yardım və cinayət işlərində əməkdaşlığa dair tətbiq olunan beynəlxalq sənədlər çərçivəsində mövcud olan imkanları vicdanla tükəndirməklə, bir-biri ilə əməkdaşlıq etmək üçün hər cür ağılabatan addımlar atmalıdırlar. Məhkəmə Konvensiyadankənar beynəlxalq müqavilələrə və ya öhdəliklərə riayət olunmasına nəzarət etmək səlahiyyətinə malik olmasa da, o, adətən, bu kontekstdə cavabdeh Dövlətin bu sənədlər üzrə mövcud imkanlarından istifadə edib-etmədiyini yoxlayır (*X və başqaları Bolqarıstana qarşı* [BP], 2021, § 19).

H. Prosessual öhdəliklərin canlanması

157. Əvvəlki istintaqın və ya məhkəmə araşdırmasının nəticələrinə şübhə yaradan yeni sübutların və ya məlumatların aşkar edilməsi kimi yeni proqres nəticəsində prosessual öhdəlik yenidən canlana bilər (bax: *Egmez Kiprə qarşı* (qrd.), 2012, § 63). Prosessual öhdəliyin tələb etdiyi hər hansı sonrakı araşdırmanın xarakteri və həcmi qaçılmaz olaraq hər bir konkret işin vəziyyətindən asılı olacaq və pis rəftar baş verdikdən dərhal sonra gözləniləndən xeyli fərqlənə bilər (*Jeronovičs Latviyaya qarşı* [BP], 2016, § 107).

İstinad edilən işlərin siyahısı

Bu Təlimatda istinad edilmiş məhkəmə təcrübəsi Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin qəbul etdiyi qərar və ya qəraradlardan, habelə Avropa İnsan Hüquqları Komissiyasının ("Komissiya") qərar və ya məruzələrindən ibarətdir.

Başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, bütün istinadlar Məhkəmənin Palatası tərəfindən işin mahiyyəti üzrə qəbul edilmiş qərarları bildirir. "Qrd." abreviaturası Məhkəmənin qəraradına, "[BP]" abreviaturası isə Böyük Palata tərəfindən baxılmış iş üzrə qərara istinadı bildirir.

Təlimatın elektron versiyasında istinad edilən işlərlə əlaqələndirilmiş olan hiperlinklər sizi Məhkəmənin (Böyük Palatanın, Palatanın və Komitənin qərarları, qəraradları, kommunikasiya mərhələsində olan işlər, məsləhət rəyləri və məhkəmə təcrübəsinə dair məlumat bülletenindəki qısa hüquqi icmallar), Komissiyanın (qərarlar və məruzələr) məhkəmə təcrübəsinə və Nazirlər Komitəsinin qətnamələrinə giriş imkanı verən HUDOC məlumat bazasına (<<http://hudoc.echr.coe.int>>) yönləndirir.

Məhkəmə qərar və qəraradlarını özünün iki rəsmi dilində – ingiliscə və (və ya) fransızca qəbul edir. HUDOC məlumat bazasında həmçinin bir çox mühüm işlərin otuzdan artıq qeyri-rəsmi dillərə tərcümələri və sizi üçüncü tərəflərin təqdim etdikləri yüzə yaxın onlayn məhkəmə təcrübəsi toplusuna yönləndirən linklər yer alıb.

—A—

A Rusiyaya qarşı, № 37735/09, 12 noyabr 2019

A. Birləşmiş Krallığa qarşı, 23 sentyabr 1998, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1998-VI

A. və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], № 3455/05, AİHM 2009

A.L. (X.W.) Rusiyaya qarşı, № 44095/14, 29 oktyabr 2015

A.P. Slovakiyaya qarşı, № 10465/17, 28 yanvar 2020

Abdu Bolqarıstana qarşı, № 26827/08, 11 mart 2014

Akkad Türkiyəyə qarşı, № 1557/19, 21 iyun 2022

Akkum Türkiyəyə qarşı, № 21894/93, AİHM 2005-II (çıxarışlar)

Akpınar və Altun Türkiyəyə qarşı, № 56760/00, 27 fevral 2007

Aksoy Türkiyəyə qarşı, 18 dekabr 1996, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1996-VI

Al Nashiri Polşaya qarşı, № 28761/11, 24 iyul 2014

Al Nashiri Rumıniyaya qarşı, № 33234/12, 31 may 2018

Ali Güneş Türkiyəyə qarşı, № 9829/07, 10 aprel 2012

Al-Saadoon və Mufdhi Birləşmiş Krallığa qarşı, № 61498/08, AİHM 2010

Ananyev və başqaları Rusiyaya qarşı, № 42525/07 və 60800/08, 10 yanvar 2012

Angelova və İliyev Bolqarıstana qarşı, № 55523/00, 26 iyul 2007

Anjelo Georgiev və başqaları Bolqarıstana qarşı, № 51284/09, 30 sentyabr 2014

Antayev və başqaları Rusiyaya qarşı, № 37966/07, 3 iyul 2014

Archip Rumıniyaya qarşı, № 49608/08, 27 sentyabr 2011

Assenov və başqaları Bolqarıstana qarşı, 28 oktyabr 1998, *Qərar və Qərardadların Hesabatları 1998-VIII*

Asvat Birləşmiş Krallığa qarşı, № 17299/12, 16 aprel 2013

Aydın Türkiyəyə qarşı, 25 sentyabr 1997, *Qərar və Qərardadların Hesabatları 1997-VI*

—B—

B Rusiyaya qarşı, № 36328/20, 7 fevral 2023

Babar Əhməd və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı, № 24027/07 və başqa 4, 10 aprel 2012

Baklanov Ukraynaya qarşı, № 44425/08, 24 oktyabr 2013

Baranin və Vukçeviç Monteneqroya qarşı, № 24655/18 və 24656/18, 11 mart 2021

Barovov Rusiyaya qarşı, № 9183/09, 15 iyun 2021

Barta Macarıstana qarşı, № 26137/04, 10 aprel 2007

Batalini Rusiyaya qarşı, № 10060/07, 23 iyul 2015

Batı və başqaları Türkiyəyə qarşı, № 33097/96 və 57834/00, AİHM 2004-IV (çıxarışlar)

Beganović Xorvatiyaya qarşı, № 46423/06, 25 iyun 2009

Berliński Polşaya qarşı, № 27715/95 və 30209/96, 20 iyun 2002

Bloxin Rusiyaya qarşı [BP], № 47152/06, 23 mart 2016

Boicenco Moldovaya qarşı, № 41088/05, 11 iyul 2006

"Bosfor Hava Yolları Turizm və Ticarət Anonim Şirkəti" İrlandiyaya qarşı

Bouyid Belçikaya qarşı [BP], № 23380/09, AİHM 2015

Burlya və başqaları Ukraynaya qarşı, № 3289/10, 6 noyabr 2018

Bursuc Rumıniyaya qarşı, № 42066/98, 12 oktyabr 2004

Buturugă Rumıniyaya qarşı, № 56867/15, 11 fevral 2020

—C—

Cangöz və başqaları Türkiyəyə qarşı, № 7469/06, 26 aprel 2016

Cestaro İtaliyaya qarşı, № 6884/11, 7 aprel 2015

Ciorap Moldovaya qarşı, № 12066/02, 19 iyun 2007

—Ç—

Çember Rusiyaya qarşı, № 7188/03, AİHM 2008

Çerneqa və başqaları Ukraynaya qarşı, № 74768/10 18 iyun 2019

Çevik Türkiyəyə qarşı (№ 2), № 39326/02, 27 avqust 2010

—D—

D.F. Latviyaya qarşı, № 11160/07, 29 oktyabr 2013

D.M.D. Rumıniyaya qarşı, № 23022/13, 3 oktyabr 2017

D.P. və J.C. Birləşmiş Krallığa qarşı, № 38719/97, 10 oktyabr 2002

Dedovskiy və başqaları Rusiyaya qarşı, № 7178/03, AİHM 2008 (çıxarışlar)

Dembele İsveçrəyə qarşı, № 74010/11, 24 sentyabr 2013

Dorđević Xorvatiyaya qarşı, № 41526/10, AİHM 2012

Durđević Xorvatiya qarşı, № 52442/09, AİHM 2011 (çıxarışlar)

Dvořáček Çexiyaya qarşı, № 12927/13, 6 noyabr 2014

—E—

E.G. Moldova Respublikasına qarşı, № 37882/13, 13 aprel 2021

Egmez Kiprə qarşı (qərarad), № 12214/071, 18 sentyabr 2012

Elberte Latviyaya qarşı, № 61243/08, AİHM 2015

El-Masri keçmiş Yuqoslaviya Makedoniya Respublikasına qarşı [BP], № 39630/09, AİHM 2012

Emin Hüseynov Azərbaycana qarşı, № 59135/09, 7 may 2015

Enzile Özdemir Türkiyəyə qarşı, № 54169/00, 8 yanvar 2008

—F—

Filippovi Rusiyaya qarşı, № 19355/09, 22 mart 2022

—G—

G.M. və Başqaları Moldova Respublikasına qarşı, № 44394/15, 22 fevral 2023

Gäfgen Almaniya qarşı [BP], № 22978/05, AİHM 2010

Georgel və Georgeta Stoicescu Rumıniyaya qarşı, № 9718/03, 26 iyul 2011

Ghedir və başqaları Fransaya qarşı, № 20579/12, 16 iyul 2015

Ghişoiu Rumıniyaya qarşı, (qərarad), № 40228/20, 29 noyabr 2022

Gorobet Moldovaya qarşı, № 30951/10, 11 oktyabr 2011

Grzędą Polşaya qarşı [BP], № 43572/18, 15 mart 2022

—H—

Harkins və Edvards Birləşmiş Krallığa qarşı, № 9146/07 və 32650/07, 17 yanvar 2012

Hacıliyev və başqaları Rusiyaya qarşı, № 3013/04, 6 noyabr 2008

Hasan İlhan Türkiyəyə qarşı, № 22494/93, 9 noyabr 2004

Herczegfalvy Avstriyaya qarşı, 24 sentyabr 1992, A seriyası № 244

Hovhannisyan Ermənistanə qarşı, № 18419/13, 19 iyul 2018

Hristovi Bolqarıstana qarşı, № 42697/05, 11 oktyabr 2011

Hristozov və başqaları Bolqarıstana qarşı, № 47039/11 və 358/12, AİHM 2012 (çıxarışlar)

Hutçinson Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], № 57592/08, 17 yanvar 2017

—X—

X və başqaları Bolqarıstana qarşı [BP], № 22457/16, 2 fevral 2021

Xan Fransaya qarşı, № 12267/16, 28 fevral 2019

Xasanov və Raxmanov Rusiyaya qarşı [BP], № 28492/15 və 49975/15, 29 aprel 2022

Xlaifiya və başqaları İtaliyaya qarşı [BP], № 16483/12, AİHM2016 (çıxarışlar)

—İ—

I.C. Ruminiyaya qarşı, № 36934/08, 24 may 2016

I.E. Moldova Respublikasına qarşı, № 45422/13, 26 may 2020

İdalov Rusiyaya qarşı [BP], № 5826/03, 22 may 2012

İdentoba və başqaları Gürcüstana qarşı, № 73235/12, 12 may 2015

İlaşcu və başqaları Moldova və Rusiyaya qarşı [BP], № 48787/99, AİHM 2004-VII

İlhan Türkiyəyə qarşı [BP], № 22277/93, AİHM 2000-VII

İlias və Əhməd Macarıstana qarşı [BP], № 47287/15, 21 noyabr 2019

İlievi və Qançevi Bolqarıstana qarşı, № 69154/11 və 69163/11, 8 iyun 2021

İmakayeva Rusiyaya qarşı, № 7615/02, AİHM 2006-XIII (çıxarışlar)

İndelicato İtaliyaya qarşı, № 31143/96, 18 oktyabr 2001

“Innocence en Danger” Assosiasiyası və “Enfance et Partage” Assosiasiyası Fransaya qarşı,
№ 15343/15 və 16806/15, 4 iyun 2020

İoan Pop və başqaları Ruminiyaya qarşı, № 52924/09, 6 dekabr 2016

İrina Smirnova Ukraynaya qarşı, № 1870/05, 13 oktyabr 2016

İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı, 18 yanvar 1978, A seriyası № 25

İsayeva Ukraynaya qarşı, № 35523/06, 4 dekabr 2018

İvançuk Polşaya qarşı, № 25196/94, 15 noyabr 2001

İzci Türkiyəyə qarşı, № 42606/05, 23 iyul 2013

—J—

J.I. Xorvatiyaya qarşı, № 35898/16, 8 sentyabr 2022

Jalloh Almaniyaya qarşı [BP], № 54810/00, AİHM 2006-IX

Jeronoviçs Latviyaya qarşı [BP], № 44898/10, 5 iyul 2016

—K—

Kagirov Rusiyaya qarşı, № 36367/09, 23 aprel 2015

Kalaşnikov Rusiyaya qarşı, № 47095/99, AİHM 2002-VI

Karaçentsev Rusiyaya qarşı, № 23229/11, 17 aprel 2018

Konstantin Markin Rusiyaya qarşı, № 30078/06, 22 mart 2012

Kudla Polşaya qarşı [BP], № 30210/96, AİHM 2000-XI

Kurt Avstriyaya qarşı [BP], № 62903/15, 15 iyun 2021

—Q—

Qadınların Təşəbbüslərini Dəstəkləyən Qrup və başqaları Gürcüstana qarşı, № 73204/13 və
74959/13, 16 dekabr 2021

—L—

Labita İtaliyaya qarşı [BP], c 26772/95, AİHM 2000-IV
López Ostra İspaniyaya qarşı, 9 dekabr 1994, A seriyası № 303-C
Lutsenko və Verbiski Ukraynaya qarşı, № 12482/14 və 39800/14, 21 yanvar 2021
Lyalyakin Rusiyaya qarşı, № 31305/09, 12 mart 2015
Lyapin Rusiyaya qarşı, № 46956/09, 24 iyul 2014

—M—

M. və başqaları İtaliyaya və Bolqarıstana qarşı, № 40020/03, 17 dekabr 2021
M.B. və başqaları Slovakiyaya qarşı, № 45322/17, 1 aprel 2021
M.C. Bolqarıstana qarşı, № 39272/98, AİHM 2003-XII
M.F. Macarıstana qarşı, № 45855/12, 31 oktyabr 2017
M.G.C. Rumıniyaya qarşı, № 61495/11, 15 mart 2016
M.P. və başqaları Bolqarıstana qarşı, № 22457/08, 15 noyabr 2011
M.S. Xorvatiyaya qarşı (№ 2), № 75450/12, 19 fevral 2015
M.S. İtaliyaya qarşı, № 32715/19, 7 iyul 2022
M.S.S. Belçika və Yunanıstana qarşı [BP], № 30696/09, AİHM 2011
Mafalani Xorvatiyaya qarşı, № 32325/13, 9 iyul 2015
Makaratzis Yunanıstana qarşı [BP], № 50385/99, AİHM 2004-XI
Maslova və Nalbandov Rusiyaya qarşı, № 839/02, 24 yanvar 2008
Mătăsaru and Savițchi Moldovaya qarşı, № 38281/08, 2 noyabr 2010
Milanoviç Serbiyaya qarşı, № 44614/07, 14 dekabr 2010
Mokanu və başqaları Rumıniyaya qarşı [BP], № 10865/09 və başqa 2-si, AİHM 2014 (çıxarışlar)
Mozer Moldovaya və Rusiyaya qarşı [BP], № 11138/10, 23 fevral 2016
Mubilanzila Mayeka və Kaniki Mitunqa Belçikaya qarşı, № 13178/03, AİHM 2006-XI
Murrey Hollandiyaya qarşı [BP], № 10511/10, 26 aprel 2016
Muršić Xorvatiyaya qarşı [BP], № 7334/13, AİHM 2016
Musayev və başqaları Rusiyaya qarşı, № 57941/00 və 2 başqası, 26 iyul 2007
Mustafa Tunç və Fecire Tunç Türkiyəyə qarşı [BP], № 24014/05, 14 aprel 2015
Myumyun Bolqarıstana qarşı, № 67258/13, 3 noyabr 2015

—N—

N.B. Slovakiyaya qarşı, № 29518/10, 12 iyun 2012
N.H. və başqaları Fransaya qarşı, № 28820/13 və başqa 2-si, 2 iyul 2020
Naoumenko Ukraynaya qarşı, № 42023/98, 10 fevral 2004
Necdət Bulut Türkiyəyə qarşı, № 77092/01, 20 noyabr 2007

Nesibe Haran Türkiyəyə qarşı, № 28299/95, 6 oktyabr 2005

Neşkov və başqaları Bolqarıstana qarşı, № 36925/10 və başqa 5-i, 27 yanvar 2015

Nevmerjitski Ukraynaya qarşı, № 54825/00, AİHM 2005-II (çıxarışlar)

Nəcəfli Azərbaycana qarşı, № 2594/07, 2 oktyabr 2012

Nicolae Virgiliu Tănase Rumıniyaya qarşı [BP], № 41720/13, 25 iyun 2019

—O—

Oçiqava Gürcüstana qarşı, № 14142/15, 16 fevral 2023

Oqanezova Ermanıstana qarşı, № 71367/12 və 72961/12, 17 may 2022

O'Keeffe İrlandiyaya qarşı [BP], № 35810/09, AİHM 2014 (çıxarışlar)

Oleksiy Mixayloviç Zaxarkin Ukraynaya qarşı, № 1727/04, 24 iyun 2010

Orhan Türkiyəyə qarşı, № 25656/94, 18 iyun 2002

—Ö—

Öneryıldız Türkiyəyə qarşı [BP], № 48939/99, AİHM 2004-XII

—P—

P.M. və F.F. Fransaya qarşı, № 60324/15 və 60335/15, 18 fevral 2021

Pantea Rumıniyaya qarşı, № 33343/96, AİHM 2003-VI (çıxarışlar)

Petrosyan Azərbaycana qarşı, № 32427/16, 4 noyabr 2021

Pranjić-M-Lukić Bosniya və Herseqovinaya qarşı, № 4938/16, 2 iyun 2020

Premininy Rusiyaya qarşı, № 44973/04, 10 fevral 2011

Price Birləşmiş Krallığa qarşı, № 33394/96, 10 oktyabr 2001

Pulfer Albaniyaya qarşı, № 31959/13, 20 noyabr 2018

—R—

R.B. Estoniyaya qarşı, № 22597/16, 22 iyun 2021

R.R. Polşaya qarşı, № 27617/04, AİHM 2011 (çıxarışlar)

R.R. və R.D. Slovakiyaya qarşı, № 20649/18, 1 sentyabr 2020

R.S. Macarıstana qarşı, № 65290/14, 2 iyul 2019

Ramirez Sançes Fransaya qarşı [BP], № 59450/00, AİHM 2006-IX

Razzakov Rusiyaya qarşı, № 57519/09, 5 fevral 2015

Rodić və başqaları Bosniya və Herseqovinaya qarşı, № 22893/05, 27 may 2008

Rooman Belçikaya qarşı [BP], № 18052/11, 31 yanvar 2019

Roth Almaniyaya qarşı, № 6780/18 və 30776/18, 22 oktyabr 2020

—S—

S.M. Xorvatiyaya qarşı [BP], № 60561/14, 25 iyun 2020

Sabalić Xorvatiyaya qarşı, № 50231/13, 14 yanvar 2021

Salaxov və İsyamova Ukraynaya qarşı, № 28005/08, 14 mart 2013
Salman Türkiyəyə qarşı [BP], № 21986/93, AİHM 2000-VII
Sanchez-Sanchez Birləşmiş Krallığa qarşı, № 22854/20, 3 noyabr 2022
Satıbalova və başqaları Rusiyaya qarşı, № 79947/12, 30 iyun 2020
Savran Danimarkaya qarşı [BP], № 57467/15, 7 dekabr 2021
Schmidt Almaniyaya qarşı (qərarı), № 32352/02, 5 yanvar 2006
Selçuk və Asker Türkiyəyə qarşı, 24 aprel 1998, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1998-II
Selmouni Fransaya qarşı [BP], № 25803/94, AİHM 1999-V
S.F.K. Rusiyaya qarşı, № 5578/12, 11 oktyabr 2022
Simeonovi Bolqarıstana qarşı [BP], № 21980/04, 12 may 2017
Škorjanec Xorvatiyaya qarşı, № 25536/14, 28 mart 2017
Slyusarev Rusiyaya qarşı, № 60333/00, 20 aprel 2010
Smith və Grady Birləşmiş Krallığa qarşı, № 33985/96 və 33986/96, AİHM 1999-VI
Soare və başqaları Rumıniyaya qarşı, № 24329/02, 22 fevral 2011
Soering Birləşmiş Krallığa qarşı, 7 July 1989, A seriyası № 161
Stevan Petrović Serbiyaya qarşı, № 6097/16 və 28999/19, 20 aprel 2021
Süleymanov Rusiyaya qarşı, № 32501/11, 22 yanvar 2013
Svinarenko və Slyadnev Rusiyaya qarşı [BP], № 32541/08 və 43441/08, AİHM 2014 (çıxarışlar)

—Ş—

Şamayev və başqaları Gürcüstana və Rusiyaya qarşı, № 36378/02, AİHM 2005-III
Şlykov və başqaları Rusiyaya qarşı, № 78638/11 və başqa 3-ü, 19 yanvar 2021
Şmorqunov və başqaları Ukraynaya qarşı, № 15367/14 və başqa 13-ü, 21 yanvar 2021

—T—

T. Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], № 24724/94, 16 dekabr 1999
T.M. və C.M. Moldova Respublikasına qarşı, № 26608/11, 28 yanvar 2014
Tabesh Yunanıstana qarşı, № 8256/07, 26 noyabr 2009
Tali Estoniyaya qarşı, № 66393/10, 13 fevral 2014
Talpis İtaliyaya qarşı, № 41237/14, 2 mart 2017
Tarak və Depe Türkiyəyə qarşı, № 70472/12, 9 aprel 2019
Taştan Türkiyəyə qarşı, № 63748/00, 4 mart 2008
Trévalec Belçikaya qarşı, № 30812/07, 14 iyun 2011
Tunikova və başqaları Rusiyaya qarşı, № 55974/16 və başqa 3-ü, 14 dekabr 2021
Tyrer Birləşmiş Krallığa qarşı, 25 aprel 1978, A seriyası № 26

—V—

V. Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], № 24888/94, AİHM 1999-IX
V.C. Slovakiyaya qarşı, № 18968/07, AİHM 2011 (çıxarışlar)
V.D. Xorvatiya qarşı (№ 2), № 19421/15, 15 noyabr 2018
V.K. Rusiyaya qarşı, № 68059/13, 7 mart 2017
Valaşinas Litvaya qarşı, № 44558/98, AİHM 2001-VIII
Varnava və başqaları Türkiyəyə qarşı [BP], № 16064/90 bə başqa 8-i, AİHM 2009
Veynrayt Birləşmiş Krallığa qarşı, № 12350/04, AİHM 2006-X
Vieser Avstriyaya qarşı, № 2293/03, 22 fevral 2007
Villcox və Hurford Birləşmiş Krallığa qarşı (qərardad), № 43759/10 və 43771/12, AİHM 2013
Vinsent Fransaya qarşı, № 6253/03, 24 oktyabr 2006
Vinter və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], № 66069/09 və başqa 2-si, AİHM 2013 (çıxarışlar)
Virabyan Ermənistana qarşı, № 40094/05, 2 oktyabr 2012
Volodina Rusiyaya qarşı, № 41261/17, 9 iyul 2019

—Y—

Y. Sloveniyaya qarşı, № 41107/10, AİHM 2015 (çıxarışlar)
Y.P. Rusiyaya qarşı, № 43399/13, 20 sentyabr 2022
Yakovlyev Ukraynaya qarşı, № 42010/18, 8 dekabr 2022
Yankov Bolqarıstana qarşı, № 39084/97, AİHM2003-XII (çıxarışlar)
Yanoviç və başqaları Rusiyaya qarşı [BP], № 55508/07 və 29520/09, AİHM 2013
Yaroslav Belousov Rusiyaya qarşı, № 2653/13 və 60980/14, 4 oktyabr 2016
Yehovanın Şahidlərinin Qldani yığıncağının üzvləri və Başqaları Gürcüstana qarşı, № 71156/01, 3 may 2007
Yotova Bolqarıstana qarşı, № 43606/04, 23 oktyabr 2012

—Z—

Z və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], № 29392/95, AİHM 2001-V
Z.A. və başqaları Rusiyaya qarşı [BP], №. 61411/15 və başqa 3-ü, 21 noyabr 2019
Zontul Yunanıstana qarşı, № 12294/07, 17 yanvar 2012